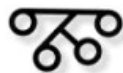

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Vivijana Vidas

English Heritage: Osnove konzerviranja

Diplomski rad

Mentor:

dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, redoviti profesor

2011.

Sadržaj

UVOD	3
OSNOVNI POJMOVI	5
RAZVOJ KONCEPTA KONZERVIRANJA GRADITELJSKOG NASLJEĐA	6
POVIJEST KONZERVIRANJA GRADITELJSKOG NASLJEĐA U ENGLESKOJ	10
POČECI DRŽAVNE BRIGE O PITANJIMA ZAŠTITE.....	13
RAZVOJ KONZERVIRANJA KAO ZASEBNE TEHNIČKE DISCIPLINE	17
PORIJEKLO I RAZVOJ NACIONALNOG REGISTRA GRAĐEVINA.....	18
VOĐENJE BRIGE O REGISTRU	21
ARHEOLOGIJA GRAĐEVINA	24
ZAŠTITA POVIJESNIH CJELINA.....	26
EUROPSKA RAZINA	30
U SMJERU INSTITUCIONALNE INTEGRACIJE.....	31
OBNOVA TEMELJENA NA OČUVANJU NASLJEĐA	32
IDEJA PLANSKOG KONZERVIRANJA	34
REFORMA ZAŠTITE KULTURNOG NASLJEĐA	37
TREKUTNA POLITIKA ZAŠTITE, ZAKONI I SMJERNICE	42
1. ZAŠTITA KULTURNOG NASLJEĐA.....	42
RADOVI NA REGISTROM ZAŠTIĆENIM GRAĐEVINAMA.....	45

RADOVI NA REGISTROM ZAŠTIĆENIM GRAĐEVINAMA U SAKRALNOJ UPOTREBI	47
RADOVI NA POPISANIM SPOMENICIMA	48
RADOVI NA ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA	49
SMJERNICE	52
VODIČ BRITISH STANDARDA KROZ NAČELA KONZERVIRANJA POVIJESNIH GRAĐEVINA	52
KONZERVATORSKA NAČELA, PROCEDURE I SMJERNICE ZA ODRŽIVO UPRAVLJANJE POVIJESNIM OKOLIŠEM	53
U KOJEM SMJERU IDE POLITIKA ZAŠTITE KULTURNOG NASLIJEĐA?	58
2. PRIKLADNOST ZA NAMJENU I SIGURNOST	59
GRAĐEVINSKI PROPISI	60
DIREKTIVE I STANDARDI EUROPSKE UNIJE	70
ZAKLJUČAK	72
GLOSAR	74
POPIS LITERATURE	75

UVOD

Edicija stručnih priručnika *Praktično konzerviranje građevina*¹ (*Practical Building Conservation*) sastoji se od deset svezaka namijenjenih prvenstveno arhitektima, inženjerima, konzervatorima i građevinskim djelatnicima, ali i vlasnicima kulturnih dobara, studentima, istraživačima i kustosima. U ovim je priručnicima sažeto dugogodišnje iskustvo i znanje tima za istraživanje i konzerviranje graditeljskog nasljeđa i njihovih suradnika iz English Heritagea², a cilj im je ustanoviti jedinstveni pristup za proučavanje materijala, tehnologije gradnje i uzroka propadanja, te otkriti načine i metode očuvanja nepokretnih kulturnih dobara.

Konzerviranje graditeljskog nasljeđa progresivna je disciplina koja se razvija na temelju već postojećeg korpusa znanja i empirijskoga iskustva, uvijek imajući na umu da je potrebno vrijeme kako bi se nove metode i materijali pokazali učinkovitima i sigurnima za buduće korištenje. Dodatni je cilj ovih priručnika promicati kontinuiranu brigu, aktivno korištenje i održavanje kao sastavni dio svakog konzervatorskog projekta.

U sljedećem je citatu sažeta čitava problematika konzerviranja kao znanstvene discipline koja počiva na promjenjivim vrijednostima koje različite generacije pridaju povijesnoj baštini.

¹ Napomena: Radi se o vlastitom prijevodu. Budući da većina u ovome tekstu navedenih publikacija, zakona i imena nekih organizacija nije do sada prevedena na hrvatski, prijevodi istih ponuđeni su uz izvornik u zagradi. Također, u hrvatskom konzervatorskom kanonu nije ustaljena jednolika stručna terminologija analogna anglofonij, stoga je i u tom slučaju izvorni pojam pridodan hrvatskom prijevodu.

² English Heritage je vladino službeno savjetodavno tijelo osnovano 1983. s dvojakom ulogom: briga o nacionalnoj zbirci kulturnog nasljeđa i vođenje državnog sustava zaštite (registriranje građevina, subvencioniranje,...). Danas je podijeljen na dobrotvorni fond English Heritage zadužen za prvu ulogu i javno tijelo Historic England zaduženo za potonju.

Odluke o tome što ćemo i kako očuvati, kao i naši promjenjivi stavovi o konzerviranju, odražavaju naš odnos prema prošlosti i vrijednosti koje pridajemo njezinim materijalnim ostacima. Te odluke tako postaju dio priče koju predajemo daljnjim naraštajima. Oni će je preispisati iz vlastite perspektive te upisati nova poglavlja, baš kao što smo i mi učinili u svoje vrijeme. (Martin, Wood i McCaig, 2013: vii)

Knjiga *Osnove konzerviranja (Conservation Basics)*, koja je temelj ovog rada, obrađuje održavanje i popravljane povijesnih građevina i mjesta, odnosno onoga što možemo obuhvatiti općeprihvaćenim pojmom 'kulturnoga dobra' (eng. *heritage asset*). Sistematično izlaže teorije i načela konzerviranja građevina u 21. stoljeću potkrepljujući ih primjerima njihove praktične primjene.

Knjiga je podijeljena u sedam poglavlja od kojih se svako bavi određenim aspektom konzerviranja. Prvo poglavlje prati **razvoj koncepta konzerviranja građevina** u Engleskoj od njegovih početaka do danas, te istražuje na koje se načine stavovi prema konzerviranju mijenjaju pod utjecajem novih ideja te političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih čimbenika. Drugo poglavlje bavi se **trenutnom politikom zaštite, zakonima i smjernicama** za konzerviranje građevina u Engleskoj. Treće poglavlje kroz različite studije slučaja obrađuje **planiranje održavanja i popravaka u konzerviranju**, ističući važnost pristupa temeljenog na vrijednosnom kriteriju. U četvrtom se poglavlju analiziraju razne **metode istraživanja i dokumentiranja** za razumijevanje razvoja određene građevine, njene konstrukcije i stanja u kojem se nalazi. Peto poglavlje **promišlja ekološke aspekte konzerviranja**, odnosno

povezanost prirodnog i izgrađenog povijesnog okoliša. Šesto poglavlje tematizira **upravljanje održavanjem i popravcima**, odnosno razvijanje programa za održavanje i popravljanje svih vrsta građevina, dok se posljednje, sedmo poglavlje, bavi **strategijama za izvanredna stanja**, što uključuje procjene rizika, upravljanje rizicima te pripremljenost za nepredviđene situacije poput poplava i požara.

Ovim su radom predstavljena prva dva poglavlja knjige koja tematiziraju razvoj koncepta očuvanja graditeljskog nasljeđa na području Engleske, te kako je on danas reguliran u engleskom zakonodavstvu.

OSNOVNI POJMOVI

Prije daljnjeg ulaženja u pitanja kojima se ovaj rad bavi, potrebno je razjasniti osnovne pojmove na čijem razumijevanju počiva. Trenutni razvoj teorije konzerviranja graditeljskog nasljeđa temelji se na pristupu uvjetovanom vrijednosnim kriterijem (eng. *values-based approach*), odnosno ideji da vrijednosti kulturne baštine ili baštinske vrijednosti (eng. *heritage values*) mjestima i građevinama nisu inherentne, već im ih pridaju ljudi. Stoga je za konzerviranje ključno razumjeti razloge zbog kojih društvo vrednuje određeno mjesto. Vrijednosti kulturne baštine definirane su kao „podskup širih društvenih vrijednosti pripisanih stvarima koje smo naslijedili iz prošlosti ili odabrali među sadašnjim kulturnim artefaktima koje cijenimo toliko da ih želimo sačuvati za buduće generacije“. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 54) Značaj (eng. *significance*) predstavlja „zbroj svih vrijednosti kulturne i prirodne baštine koje su određenom

mjestu pripisane“ (Drury i McPherson, 2008: 72) Potrebno je razjasniti i što pojam 'mjesta' (eng. *place*) obuhvaća u suvremenoj konzervatorskoj teoriji – područje, građevinu, skup građevina, arheološko nalazište, ruševinu, praktički sve od brodske olupine do krajolika, što ima kulturni značaj.³ Povijesni okoliš (eng. *historical environment*) uključuje „sve aspekte okoliša koji proizlaze iz interakcije ljudi i mjesta kroz vrijeme, uključujući sve sačuvane materijalne ostatke ljudskog djelovanja u prošlosti, bili oni vidljivi ili pod zemljom, kao i planski posađenu i održavanu floru“ (Drury i McPherson, 2008: 71) Još jedan slojevit pojam je 'tkivo' (eng. *fabric*) koji se obično koristi za materijal od kojeg je građevina izrađena, ali u proširenom značenju, English Heritage u njemu podrazumijeva „cjelokupni materijalni aspekt mjesta koji uključuje geološke i arheološke slojeve, strukture i građevine, te floru koja raste u njima i na njima“ (Drury i McPherson, 2008: 14)

RAZVOJ KONCEPTA KONZERVIRANJA

GRADITELJSKOG NASLJEĐA

Prvo se poglavlje bavi počecima i daljnjim razvojem konzerviranja u Engleskoj. Ideja očuvanja kulturnog nasljeđa kao filozofsko se promišljanje prvi puta javlja u talijanskoj renesansi kada je prepoznata važnost očuvanja antičkih ostataka. Jedno je od ključnih pitanja tada bio odnos između vraćanja poimane estetske vrijednosti građevina i skulptura kao umjetničkih djela i zadržavanja autentičnosti ostataka prošlosti – ovo pitanje do danas leži u samoj srži

³ Povelja iz Burre (*The Australia ICOMOS Guidelines for the Conservation of Places of Cultural Significance*), 1979, Članak 1, preuzeto s: http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Burra-Charter_1979.pdf (25.3.2017.)

konzervatorstva. Ideje zaštite u Engleskoj su se pojavile sredinom 16. stoljeća, ali su uzele maha tek čitavo stoljeće kasnije, u kontekstu očuvanja bogate srednjovjekovne baštine.

Glavna pitanja koja se protežu kroz povijest zaštite kulturnih dobara jesu pitanja vrijednosti koje ljudi pripisuju određenim mjestima, te uloga države i zakonodavstva u njihovu očuvanju. Postupno se razvijaju tehničke vještine i inovacije (uključujući i ponovno otkrivanje izgubljenih zanata i primijenjenih umjetnosti) za provedbu konzervatorskih ideja. Tijekom 20. stoljeća društvo razvija jasan osjećaj i stav prema sve raznolikijim elementima povijesnog okoliša te ih proglašava vrijednima očuvanja, a paralelno s time nastaju različite konzervatorske teorije i pristupi, popraćeni stvaranjem relevantnog zakonodavstva te razvojem odgovarajućih tehničkih disciplina za njihovu provedbu. Utvrđivanje univerzalnih načela i procedura sa sustavnim legislativnim temeljima najrecentniji je razvoj na području konzervatorstva. U ovom su se procesu priručnici u izdanju English Heritagea pokazali vrlo korisnom referencom na međunarodnoj razini, a njihov se odnos prema konzerviranju može sažeti sljedećim citatom:

Konzerviranje graditeljskog nasljeđa daleko je od pukih fizičkih procesa popravaka i adaptacija. Ono je poseban način razmišljanja, filozofski pristup koji prvenstveno nastoji utvrditi koje vrijednosti ljudi pronalaze u povijesnim građevinama i mjestima povrh praktične namjene, a zatim te spoznaje upotrijebiti kako bi se pri bilo kakvim radovima minimizirali štetni učinci po one značajke koje odražavaju te vrijednosti. Konzervatorstvo se u 21. stoljeću treba promišljati u ovom vrijednosnom okviru, a ne u okviru tehničkih uputa i smjernica (tj. ono treba biti funkcionalna, a ne propisujuća disciplina), prvenstveno zbog

raznovrsnosti građevina i mjesta koje društvo danas smatra vrijednima i želi prenijeti sljedećim generacijama. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 3)

Konzerviranje se danas provodi na temelju potpunog razumijevanja:

- značaja kulturnog dobra
- načina na koje se vrijednosti kulturnog dobra odražavaju u njegovu tkivu
- učinaka koji bi različiti zahvati imali na te vrijednosti

Konzerviranje sve više uključuje ne samo očuvanje kulturnih vrijednosti pojedinačnog dobra već i povijesnog okoliša u cjelini, pa English Heritage u publikaciji *Konzervatorska načela, procedure i smjernice za održivo upravljanje povijesnim okolišem (Conservation Principles, Policies and Guidance)* iz 2008. usvaja sljedeću definiciju konzerviranja:

To je proces upravljanja promjenama nekog mjesta od kulturnog značaja u njegovom izvornom okruženju na način kojim će se najbolje sačuvati njegove baštinske vrijednosti, te istovremeno prepoznati mogućnosti da se te vrijednosti istaknu i učvrste za dobrobit sadašnjih i budućih naraštaja. (Drury i McPherson, 2008: 4)

U Europi je kulturni značaj povijesnih građevina i mjesta prepoznat kao javni interes, bez obzira na vlasništvo, te se taj interes štiti zakonima i javnim ulaganjima. Jedna je od polazišnih točaka suvremene teorije konzerviranja svijest o promjenjivosti vrijednosti kulturne baštine i da su trenutni zakoni i praksa konzerviranja, kao i odluke o tome što čuvati a što ne, privremene, samo

trenutak u vremenu. Povijest poznaje mnoge primjere u kojima vrijednost nekog kulturnog dobra u određenom trenutku nije prepoznata te je ono nepovratno uništeno. Najveće se devastacije događaju u vremenima rata kada briga o kulturnom nasljeđu može nisko pasti na ljestvici prioriteta. Neki od većih ratnih gubitaka na području Europe su benediktinski samostan Montecassino u Italiji (uništen u Drugom svjetskom ratu; rekonstruiran), barokna crkva Frauenkirche u Dresdenu (uništena u Drugom svjetskom ratu; rekonstruirana), stari centar Varšave (uništen u Drugom svjetskom ratu, rekonstruirane su ovojnice zgrada), atenski Partenon (znatno devastiran od strane Turaka u Velikom turskom ratu u 17. stoljeću jer je korišten kao skladište baruta). Posljednji primjer, osim vremenskog relativizma vrijednosti, ukazuje i na međukulturni – ponekad jedna kultura ne može razumjeti vrijednosti koje je druga kultura u neko dobro upisala. U recentnije vrijeme velike štete kulturnim dobrima od iznimne važnosti za svjetsku baštinu nanijela je teroristička organizacija ISIL, ostavljajući svoj destruktivni trag u Palmiri, Mosulu i Hatri. Uništenje je bilo namjerno i sustavno (primjerice, Belov hram u Palmiri potpuno je srušen eksplozivom, a antičke skulpture uništene su čekićima i pijucima⁴). Zbog trenutne ideologije koja će u širem povijesnom kontekstu ostati beznačajna, budući su naraštaji nepovratno izgubili izuzetno vrijednu baštinu.

⁴ Curry, A., „Here Are the Ancient Sites ISIS Has Damaged and Destroyed“, 1. rujna 2015. (<http://news.nationalgeographic.com/2015/09/150901-isis-destruction-looting-ancient-sites-iraq-syria-archaeology/>) (7.3.2017.)

POVIJEST KONZERVIRANJA GRADITELJSKOG NASLJEĐA U ENGLJSKOJ

Kao što je već spomenuto, konzervatorska se misao u Engleskoj počela razvijati spoznajom o važnosti očuvanja bogatog srednjovjekovnog nasljeđa. Kao jedan od prvih mislitelja na tragu današnjih ideja o zaštiti spominje se svestrani Sir John Vanbrugh, dramski pisac i samouki graditelj, koji se početkom 18. stoljeća pri izgradnji palače Blenheim u Woodstocku (danas dijelom UNESCO-ve Liste svjetske baštine) zalagao za očuvanje srednjovjekovne kraljevske rezidencije na tom posjedu.⁵ U svom je apelu vlasnici imanja naveo nekoliko razloga za njezino očuvanje: veličanstvenost građevine, izrazitu umješnost izgradnje, važnost građevine zbog povijesnih ličnosti i događaja vezanih uz nju te zanimljive okolnosti gradnje. Nabrojani razlozi vrlo su bliski onima zbog kojih se danas mnoge građevine i mjesta smatraju kulturnim dobrima. Njegovo zalaganje nije dovelo do željenog rezultata, a problem je bio i u tome što sve do kasnog 19. stoljeća vrijednosti kulturnih dobara nisu prepoznate kao javni interes koji bi opravdao uvođenje restrikcija na prava vlasnika. Oni su dotad bez ikakvih ograničenja mogli adaptirati ili rušiti srednjovjekovne spomenike. Crkve su naravno bile izuzetak.

Jedna se grana konzervatorske misli rodila iz prepirke između ljubitelja starina s jedne i arhitekata i crkvenjaka s druge strane, a trajala je sve do pokreta *Arts and Crafts* u drugoj polovici 19. stoljeća.

⁵ Martin, B., Wood, C. i McCaig, I. ed. (2013), *Conservation Basics* u ed. English Heritage Practical Building Conservation, English Heritage i Ashgate, London i Surrey, str. 6

Krajem 18. stoljeća arhitektu Jamesu Wyattu dodijeljen je zadatak obnove srednjovjekovnih katedrala u Lichfieldu, Salisburyju, Herefordu i Durhamu, što je izazvalo snažno protivljenje Društva starinara (*Society of Antiquaries*). Wyatt je, naime, prednost davao estetskom aspektu i arhitektonskom jedinstvu nauštrb povijesne autentičnosti građevina, te je uklonio neke kasnije dodatke s katedrala. Društvo starinara ovaj je način vrednovanja starih građevina na temelju suvremenih estetskih težnji smatralo svojevrsnom devastacijom te je pokrenuta javna rasprava o pitanjima „starosti, autentičnosti i integriteta u odnosu na prolazne arhitektonske trendove“. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 11) Iz ovoga se rodila osuda restauriranja i promicanje načela minimalne intervencije, odnosno očuvanje spomenika konsolidiranjem i održavanjem, bez većeg zadiranja u povijesno tkivo. Za starinare povijesno tkivo ima apsolutnu premoć nad vrijednostima oblikovanja.

Kako je 19. stoljeće donijelo sve veću industrijalizaciju i urbanizaciju društva, tako se pojavila i želja za povratkom u romantičnu prošlost. U to su doba vrijednima konzerviranja smatrane prvenstveno građevine starije od tri stoljeća, i to pretežno sakralnog karaktera. U Engleskoj je tradicija gotike bila vrlo snažna te su je mnogi zagovarali kao poželjni stil sakralne gradnje u periodu većeg intenziteta ponovnog korištenja gotičkog stila (eng. *Gothic Revival*) u 18. i 19. stoljeću. Neki od najistaknutijih pobornika povratku gotici u 19. stoljeću bili su Cambridge Camden Society, koji su imali snažan utjecaj na Englesku crkvu, zagovarajući gradnju novih crkava u ovom stilu, kao i ponovno uspostavljanje gotičkog jedinstva u srednjovjekovnim crkvama, a bili su vođeni uvjerenjem da će povratak gotičkom načinu gradnje vjernike nagnati na veću pobožnost kakva je, prema njihovom mišljenju, postojala u srednjem vijeku. Njihovo je promicanje 'stilske čistoće' bilo blisko Viollet-le-Ducovoj 'stilskoj restauraciji', pokretu kojem je

centralna vodilja bila oblikovanje a ne povijesni razvoj građevine. Ovakvim su se „radikalnim“ metodama u tretiranju starih građevina žestoko suprotstavljali ljubitelji umjetnosti i starina John Ruskin i William Morris, nadovezujući se na promišljanja Društva starinara koji su građevinu smatrali povijesnim dokumentom. U svojoj knjizi *Luč pamćenja (The Lamp of Memory)* iz 1849. Ruskin razmatra pitanja gubitka autentičnosti, važnosti graditeljskog potpisa i kvalitetne i promišljene gradnje za buduće naraštaje, a restauriranje drži gorim od uništenja.

U 19. stoljeću osnivaju se razna društva arhitekata i arheologa, a kritike intervencija na starim građevinama postaju sve glasnije. Jedno od takvih udruženja je i SPAB (*Society for the Protection of Ancient Buildings*), odnosno Društvo za zaštitu starih građevina, čiji je osnivač, William Morris, isticao važnost umjetničkih i zanatskih radova, kako na starim građevinama, tako i na suvremenim. Kao gorljivi socijalist, Morris se protivio rigidnoj industrijskoj kulturi i nehumanom životu tvorničkih radnika, a kontrast tomu pronalazio je u, kako je on to vidio, slobodnom životu srednjovjekovnih obrtnika. Iz ovih je temelja izniknuo pokret *Arts and Crafts* kojemu je cilj bio unijeti umjetnost u svakodnevne predmete, a ručnim radom suprotstavljao se industrijskoj proizvodnji. SPAB je promicao načelo minimalne intervencije, odnosno održavanje građevina u dobrom stanju kontinuiranom brigom umjesto popravcima, a predlagao je i razlikovanje naknadnih dodataka i popravaka od originalnog tkiva građevine radi očuvanja autentičnosti. Pitanje autentičnosti i danas je u srži discipline te se o stupnju njezinog očuvanja razmišlja pri gotovo svakom konzervatorskom postupku.

POČECI DRŽAVNE BRIGE O PITANJIMA ZAŠTITE

Jedan od glavnih problema u razvoju konzervatorstva bilo je utemeljivanje sustava u kojem donošenje odluka o zaštiti ne ovisi o subjektivnoj percepciji pojedinaca. Krajem 19. stoljeća počinje sustavna zakonodavna aktivnost vezana za zaštitu spomenika te su postavljeni temelji za sistematsko provođenje zaštite u budućnosti. U Engleskoj je prvi zakon koji je regulirao pitanje očuvanja povijesnog nasljeđa bio Zakon za bolju zaštitu starih spomenika (*Act for the Better Protection of Ancient Monuments*) donesen 1882. godine. On se prvenstveno odnosio na određena prapovijesna mjesta, a važan je jer po prvi puta javne interese stavlja ispred privatnih po pitanju zaštite spomenika. Njega je 1900. slijedio Zakon za očuvanje starih spomenika (*Ancient Monuments Acts*) koji opseg pojma 'spomenik' proširuje na građevine od arhitektonskog i povijesnog značaja. Brigu o spomenicima vodi Ured za graditeljstvo (*Office of Works*) koji 1940. postaje Ministarstvo graditeljstva (*Ministry of Works*) koji u ime države ima pravo preuzeti skrb o kulturnim dobrima u privatnom vlasništvu. Zakon vijeća okruga Londona (*London County Council Act*) iz 1898. daje gradskom vijeću pravo prinudnog otkupa spomenika i građevina od arhitektonskog i povijesnog značaja.

Pokušaji da se ovim zakonima obuhvati crkvene građevine nisu bili uspješni zbog opozicije biskupa, no imali su pozitivan učinak utoliko što su Englesku crkvu potaknuli da osnuje vlastiti ured za nadgledanje sakralnih građevina pri zaštitnim radovima (prvi dijecezanski savjetodavni odbor osnovan je 1916. godine).

Početak 20. stoljeća sve više 'starih spomenika' potpada pod državnu skrb ili ih država otkupljuje u ime nacije. Ured za graditeljstvo zaštiti pristupa načelom minimalne intervencije (*'repair as found'* – popraviti zatečeno). Većina spomenika u ruševnom je stanju, a njihova je uloga didaktična i dekorativna – prezentira ih se kao „izložak u nevidljivoj muzejskoj vitrini“ (Martin, Wood i McCaig, 2013: 20), odnosno ruševine se štite od daljnjeg propadanja, ali bez restauriranja. Još od 18. stoljeća u Europi je popularna izgradnja umjetnih ruševina kao dijela slikovitog krajolika (obično inkorporiranih u engleske vrtove), a ovaj je romantičarski stav utjecao na očuvanje povijesnih ruševina bez restauriranja. Jedan je takav primjer cistercitski samostan Tintern Abbey u Walesu, pitoreskna ruševina koja je mnogim umjetnicima bila nadahnuće. Država ju je otkupila 1901. te odlučila 'izložiti' u ruševnom stanju nakon konsolidiranja i uklanjanja vegetacije koja je doprinosila njezinom propadanju, ali i romantičnom izgledu (Slika 1).

Slika 1: Tintern Abbey (Martin, Wood i McCaig, 2013: 21)

Pristup 'popravljanja zatečenog' tijekom 20. stoljeća u brojnim se slučajevima pokazao neadekvatnim zbog sve šireg shvaćanja pojma kulturnog dobra, a problematično je bilo i korištenje agresivne cementne žbuke pri konsolidiranju što je imalo dalekosežne posljedice. Jedan primjer proširenja definicije kulturnih dobara vrijednih zaštite jest ulica Elm Hill u Norwichu, koja 1927. postaje prvi primjer zaštite gradskog krajolika (eng. *townscape*). Mnoge od pitoreskних zgrada potječu još iz vremena Tudora. Desetljeće poslije, 1936. godine, zakonom

je zaštićen grad Bath, prvi primjer zaštite grada kao cjeline u Engleskoj, a nalazi se i na UNESCO-vom popisu svjetske kulturne baštine.

Slika 2: Ulica Elm Hill u Norwichu, 2006. („Elm Hill, Norwich“, *Wikipedia*, Wikipedia.org)

Ministarstvo graditeljstva je od 1940. bilo u Engleskoj glavno nadležno tijelo za spomenike, ali do 1960-ih distribucija zadataka i radova bila je rascjepkana, a sve više utjecaja imali su stručnjaci iz privatnog sektora. To se mijenja s osnivanjem Savjetodavne službe za istraživanje i

tehničku izvedbu (*Research and Technical Advisory Service – RTAS*) na čelu s arhitektom Johnom Ashurstom. On je svojim znanjem i iskustvom stvorio temelje za prvu ediciju priručnika *Praktično konzerviranje građevina* izdanu 1988., koja je postala standardom u Ujedinjenom Kraljevstvu i šire. RTAS predstavlja svojevrsnu prekretnicu u konzervatorskoj praksi Engleske jer počinje provoditi sustavno istraživanje uzroka propadanja materijala te razvijati metode temeljene na sveobuhvatnoj znanstvenoj analizi tkiva. Pristup konzerviranju postaje metodičan i analitičan – od temeljitog pregleda, preko postavljanja dijagnoze i odabira prikladnog rješenja, do razmatranja dobivenih rezultata.

RAZVOJ KONZERVIRANJA KAO ZASEBNE TEHNIČKE DISCIPLINE

Tradicionalna i suvremena graditeljska praksa počinju se razilaziti krajem 18. stoljeća, a u popravcima povijesnih građevina sve se više koriste suvremene metode. Zbog toga se sredinom 19. stoljeća javlja potreba da se definira kako se dobra konzervatorska praksa razlikuje od suvremene gradnje. Prve smjernice od strane jednog stručnog tijela 1865. objavljuje Kraljevski institut britanskih arhitekata (*Royal Institute of British Architects – RIBA*) s ciljem postizanja određenog stupnja konzistencije u konzervatorskoj praksi.

Što se tiče korištenja suvremenih materijala na starim građevinama, najštetnijom se pokazala upotreba portland cementa. Ta je vrsta cementa (i danas u širokoj upotrebi) vrlo agresivna prema osjetljivijim materijalima poput cigle ili mekog kamena jer je mnogo manje porozna te na

promjene temperature odgovara drugim ritmom u odnosu na ciglu, koja je higroskopna, što u konačnici dovodi do erozije. U pogledu tehnika gradnje, doba industrijalizacije donosi nove načine obrade građevinskih materijala, a majstorskih obrta sve je manje. Primjerice, tvornički proizveden kamen oštrijih je rubova i svi su komadi gotovo identični što je u nerazmjeru s ručno obrađenim kamenjem na starijim građevinama – očita je razlika između starog i novog te postaje razvidno da se u konzerviranju treba pomiriti cilj s mjerama njegova provođenja.

U drugoj polovici 20. stoljeća počinju se manifestirati dugoročne posljedice korištenja novih i često neadekvatnih materijala te se oživljava zanatska proizvodnja starih materijala te time i neki zanati koji su gotovo iščezli. Počinju se provoditi razni tečajevi za građevinare i obrtnike koji stječu edukaciju na polju praktičnog konzerviranja. Istovremeno se i postupno smanjuje period između vremena izgradnje neke građevine i njezinog proglašenja kulturnim dobrom (u pravilu je taj period minimalno trideset godina, dok je u prošlosti bio tri stoljeća). Sve važnije postaje prenošenje znanja stečenog praktičnim iskustvom potkrijepljenim znanstvenim pristupom u istraživanju.

PORIJEKLO I RAZVOJ NACIONALNOG REGISTRA GRAĐEVINA

Početak 20. stoljeća zaštita se počinje kretati u novom, inkluzivnijem, smjeru pojavom inicijative za očuvanje sekularnih građevina u svakodnevnoj upotrebi koje su izgrađene do početka 18. stoljeća. Interes javnosti za građevine iz 16. i 17. stoljeća raste pa ih se sve više

proglašava kulturnim dobrima koja se zatim popisuju s ciljem očuvanja. Za izradu ovog popisa osnovana je Kraljevska komisija za povijesne spomenike u Engleskoj (*Royal Commission on the Historical Monuments of England* – RCHME) koja se 1999. spojila s English Heritageom. Proces popisivanja građevina koje treba zaštititi ubrzan je zbog rastuće urbanizacije i izgradnje – bilo je potrebno čim prije donijeti odluke o tome koje će se građevine unutar određene cjeline sačuvati i zašto. Godine 1932. donesen je Zakon o prostornom planiranju gradskih i seoskih područja (*Town and Country Planning Act*) koji je postavio temelje za poslijeratni smjer legislativne zaštite dobara koja će se s pojedinačnih građevina proširiti i na povijesna područja. U nadopuni zakona iz 1944. nalaze se smjernice za popisivanje građevina od posebnog arhitektonskog značaja koje je sastavio John Summerson.

S jedne je strane znatna devastacija Drugog svjetskog rata zauvijek odnijela mnoga kulturna dobra, no s druge je strane vrlo poticajno djelovala na prepoznavanje vrijednosti i potrebe zaštite ostalih kulturnih dobara. Dvije godine nakon završetka rata, novom se verzijom zakona propisuje sveobuhvatni nacionalni sustav upravljanja prostorima od javnog značaja, kao i kreiranje registra građevina od „posebnog arhitektonskog ili povijesnog značaja“ (Martin, Wood i McCaig, 2013: 30), i time zapravo počinje sustavno registriranje. „Registar zaštićenih kulturnih dobara u Engleskoj predstavlja nacionalnu selekciju arhitekture kojoj je pridana dovoljna kulturna vrijednost da je se sačuva za buduće generacije kao dio njihove baštine“. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 32) Građevina zaštićena registrom ne smije biti demolirana, proširena ili promijenjena bez posebne dozvole koju izdaje lokalno tijelo za prostorno planiranje, najčešće nakon konzultiranja s nadležnom vladinom agencijom.

S vremenom su se u registar počele uvrštavati i viktorijanske građevine, pa edvardijanske, zatim međuratne i naposljetku poslijeratne, čime se sve više smanjivao period od nastanka građevine do njenog proglašenja zaštićenim kulturnim dobrom. Ta se vremenska „rupa“ u konačnici potpuno zatvorila zbog proširenja kriterija koji osim povijesnog, uključuju i arhitektonski aspekt, odnosno oblikovnu vrijednost (eng. *design value*) pa su neki arhitekti imali prilike doživjeti da njihov rad bude registriran kao zaštićena baština. Raspon dobara u registru ukazuje na to da, iako je starost važan čimbenik, nacionalni značaj procjenjuje se na temelju širokog spektra kulturnih vrijednosti utkanih u tkivo građevine. Tako su neki od razloga za uvođenje određenog dobra u registar i njegova vezanost uz neki povijesni događaj ili osobu, primjerice pješački prijelaz u ulici Abbey Road u Londonu, koji se našao na istoimenom albumu Beatlesa (Slika 3).

Slika 3: Abbey Road (Martin, Wood i McCaig, 2013: 59)

VOĐENJE BRIGE O REGISTRU

Iako se registar izrađuje na nacionalnoj razini, lokalne su službe odgovorne za provođenje zaštite, osim u slučaju kulturnih spomenika od najveće nacionalne važnosti. Ovaj je sustav upravljanja praktična nužnost s obzirom na veliki broj građevina kao i zbog toga što se prostorno planiranje također provodi na lokalnoj razini. Obveza traženja prethodnog odobrenja za sve radove koji imalo utječu na značaj kulturnog dobra zakonski je uvedena 1968., a otada se pojačao i nadzor središnje uprave nad odlukama lokalnih uprava, te se za važne slučajeve trebalo konzultirati nacionalna tijela. Danas prethodno odobrenje izdaje lokalna uprava, ali uz suradnju s nacionalnim savjetodavnim tijelima.

Konzervatorska se filozofija morala razvijati kako bi uspješno odgovorila na rastuće izazove sve raznovrsnijeg raspona zaštićenih dobara. Tako je 1931. na međunarodnoj konferenciji u Ateni prepoznata važnost adekvatne namjene i kontinuiranog korištenja građevine s ciljem produžavanja njenog životnog vijeka. Ta je misao prvi put iznesena u Atenskoj povelji, te ponovno istaknuta u Članku 5. Venecijanske povelje iz 1964.:

Očuvanje spomenika uvijek olakšava njihova društveno korisna upotreba. Stoga je takva upotreba poželjna, no zbog nje se ne smije mijenjati tlocrt ili dekoracija građevine. Izmjene koje zahtijeva promjena funkcije smiju biti osmišljene i dopuštene isključivo unutar ovih ograničenja. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 36)

Venecijanska povelja i danas predstavlja iskaz najbolje stručne prakse i načela kojima se vode mnoge institucije za zaštitu spomenika, uključujući ICOMOS, budući da su njezini autori na umu imali spomenike od iznimne nacionalne i internacionalne važnosti.

S uvođenjem obveze dobivanja prethodnog odobrenja za radove na zaštićenim dobrima, nadležno je ministarstvo odlučilo lokalnim tijelima olakšati izdavanjem općih smjernica za proceduru prijave. Te su smjernice izdavane u obliku niza okružnica. Njima se do početka 21. stoljeća isticala važnost minimalnih intervencija gdje god je to moguće, te popravaka starog umjesto zamjena novim, dok se u nadogradnjama promicala tradicionalna gradnja ili stilsko usklađivanje, odnosno neprimjetno stapanje nove i stare gradnje. Ovaj je pristup počivao na načelima pokreta *Arts and Crafts*. Također je naglašavana potreba da povijesne građevine ostanu u konstantnoj upotrebi.

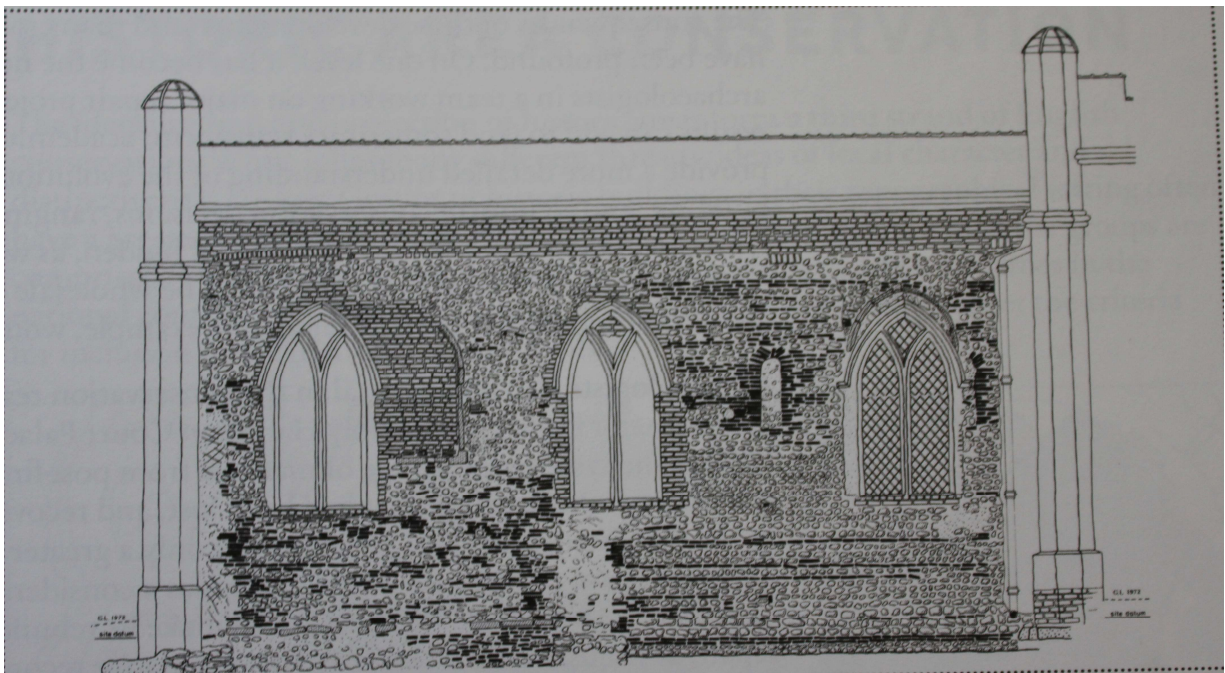
Okružnice su zamijenjene vladinim izjavama o politici zaštite povijesnih građevina od kojih je prva bila Smjernice za politiku prostornog planiranja 15: Prostorno planiranje i povijesni okoliš (*Planning Policy Guidance Note 15: Planning and the Historic Environment*). Ona je bila na snazi od 1994. do 2010., a u njoj su iznesena opća načela za zahvate na povijesnim građevinama, koja su više usmjerena na razumijevanje i očuvanje baštinskih vrijednosti građevine, a manje na njezin vizualni aspekt, čime je otvoren put suvremenim dogradnjama i interpolacijama. Novi pogled na zahvate podržao je nekadašnji glavni arhitekt English Heritagea, Christopher Breton, u knjizi *Popravci povijesnih građevina; savjeti o načelima i metodama* (*The Repair of Historic Buildings; Advice on Principles and Methods*) iz 1995. gdje ovako definira glavnu svrhu popravaka:

...spriječiti proces propadanja bez nanošenja štete karakteru građevina i spomenika, mijenjanja odlika koje doprinose njihovoj povijesnoj ili arhitektonskoj važnosti ili nepotrebnog uništavanja ili zadiranja u njihovo povijesno tkivo. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 39)

Iako nisu bili zakonski obvezujući, ovi su vladini dokumenti važni zbog usmjeravanja i definiranja zaštite spomenika u Engleskoj, te pobuđivanja većeg interesa javnosti za pitanja zaštite kulturnog nasljeđa. Uz njih se izdaje i sve veći broj knjiga i priručnika na temu zaštite, uključujući i *Konzerviranje povijesnih građevina (Conservation of Historic Buildings)* Bernarda Feildena iz 1982. Tijekom 20. stoljeća pristup zaštiti sve je aktivniji što znači da se umjesto pukog sprečavanja propadanja sve više provode zaštitni popravci i izmjene, a osim toga sve se više važnosti pridaje i očuvanju okoline zaštićene građevine. Unutar discipline koja bi trebala težiti suradnji, interdisciplinarnosti i internacionalizaciji, potrebno je istaknuti i loš primjer priručnika *British Standard BS 7913:1998 Vodič kroz načela konzerviranja povijesnih građevina (Guide to the Principles of the Conservation of Historic Buildings)*, ne zbog kvalitete samog priručnika, već zbog njegove iznimno nepristupačne cijene i vrlo restriktivnih autorskih prava. English Heritage, primjerice, mnoge publikacije nudi besplatno na svojim internetskim stranicama. O ovom će priručniku više riječi biti u poglavlju o trenutnim zakonima i smjernicama.

ARHEOLOGIJA GRAĐEVINA

U 19. se stoljeću prvi put primjenjuju arheološke metode u analizi gotičkih građevina, a u 20. stoljeću RCHME proširuje ovaj analitički pristup te se u istraživanju tkiva građevina koriste metode bliske arheološkim iskapanjima i izrada detaljne dokumentacije, povremeno otkrivajući iznenađujuće složen razvoj. Primjer je takvog iznenađujućeg otkrića korištenjem arheološke analize građevina crkva Rivenhall u Essexu (Slika 4). Za nju se smatralo da je na mjestu srednjovjekovne gradnje u 19. stoljeću sagrađena potpuno nova crkva, međutim, uklanjanjem cementne žbuke sa sjevernog zida svetišta, otkriveni su slojevi iz 11. i 14. stoljeća.

Slika 4: Crkva Rivenhall u Essexu (Martin, Wood i McCaig, 2013: 41)

S napretkom tehnologije primjenjuju se sve preciznije tehnike datiranja, poput radiokarbonske (radioizotopne) analize⁶, dendrokronologije⁷ te (kemijske) analize slojeva boje. U današnje je vrijeme postalo uobičajena procedura u veće konzervatorske zahvate uključiti tim arheologa specijaliziranih za povijesne građevine. Time se dobivaju znatno detaljniji podaci i bolje razumijevanje vrijednosti određenog kulturnog dobra te se shodno tome donose kvalitetnije odluke o njegovoj zaštiti. Ovakav suvremeni interdisciplinarni pristup doveo je do znatnog povećanja obujma znanja koje se može prikupiti iz cijelog niza artefakata vezanih uz pojedinačnu građevinu, primjerice izvorno stanje, način izrade i vrijednost tapiserija, fresaka, drvenih krovništa, zidanih struktura, a doprinio je i procesu oživljavanja gotovo zaboravljenih tradicionalnih obrta i umjetničkih vještina. Arheološke metode u konzervatorstvu, stoga, omogućuju bolje razumijevanje vrijednosti kako vidljivog, tako i skrivenog tkiva građevine.

⁶ Radiokarbonska analiza koristi se za datiranje organskih materijala starosti do oko 50 000 godina pomoću radioaktivnog izotopa ugljika, ¹⁴C. „U živim bićima uspostavljena je ravnoteža između gubitka ¹⁴C uslijed radioaktivnog raspada i nadoknađivanja iz atmosfere. Nakon smrti organizma prestaje i izmjena tvari, pa se koncentracija ¹⁴C smanjuje radioaktivnim raspadom, te je moguće odrediti koliko je vremena proteklo od smrti organizma.“ Datiraju se uzorci u kojima je barem jedan dio ugljika biološkog porijekla. (Krajcar Bronić, I., „Datiranje arheoloških artefakata metodom ¹⁴C“, 12. prosinca 2008., str. 1; preuzeto s: <https://bib.irb.hr/datoteka/323099.Sisak2008-text.pdf> (24.4.2017.))

⁷ Dendrokronologija je metoda određivanja starosti drveta i arheoloških nalaza pomoću utvrđivanja starosti pronađene drvene građe mjerenjem količine izotopa ugljika ¹⁴C. (http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f1hkXBE%253D) (24.4.2017.)

ZAŠTITA POVIJESNIH CJELINA

Tri su grane zaštite graditeljskog nasljeđa u Engleskoj:

1. Zaštita starih spomenika – to su počeci zaštite koja je obuhvaćala prvenstveno prapovijesna mjesta i građevine starije od 300 godina
2. Zaštita građevina – sljedeća faza u kojoj se počinje prepoznavati vrijednost sve većeg i raznolikijeg broja građevina uz postupno smanjenje vremenskog perioda od nastanka do stavljanja pod zaštitu
3. Zaštita povijesnih cjelina (krajolika) – širenje zaštite od pojedinačnih građevina na veće dijelove povijesnog okoliša

Da bi neka povijesna cjelina (krajolik) bila registrirana kao zaštićena baština najvažniji čimbenici su izraženi lokalni karakter i posebnost. Ponekad skupina građevina i njihovo okruženje imaju veću sveukupnu vrijednost od pojedinačnih građevina unutar te skupine, koje individualno možda ni ne zadovoljavaju kriterije za zaštitu. Ono što se u Engleskoj naziva 'povijesnim cjelinama', a u Hrvatskoj 'kulturno-povijesnim cjelinama', definirano je kao:

jedinstvene skupine gradskih ili seoskih građevina koje imaju izrazitu povijesnu, arheološku, umjetničku, znanstvenu, društvenu ili tehničku važnost, a međusobno su dovoljno povezane da nose prostorno prepoznatljiva obilježja. To su:

- Povijesna naselja i dijelovi naselja: urbane i poluurbane cjeline, gradske jezgre, seoske cjeline, lječilišni i bolnički kompleksi, povijesna parcelacija, dijelovi naselja (povijesne gradske četvrti, trgovi, ambijenti, ulice, blokovi)
- Povijesno-memorijalna područja: mjesta povijesnih događanja, spomen-parkovi, mjesta masovnih stradanja, groblja, legendarna područja i mjesta⁸

U Engleskoj je 1957. osnovana dobrotvorna organizacija *Civic Trust* koja je okupljala brojna lokalna društva za nadzor i planiranje razvoja unutar zaštićenih područja, a za razvoj zaštite spomenika u Engleskoj važna je zbog promicanja ideje da je prije donošenja odluka o upotrebi nekog zemljišta potrebno razmotriti i vrijednosti povijesnog područja. Ova je ideja potkrijepljena i Zakonom o javnim sadržajima (*Civic Amenities Act*) iz 1967., čiji je prvi dio posvećen očuvanju karaktera područja od posebnog arhitektonskog ili povijesnog značaja. Ovaj zakon navodi da lokalna tijela za prostorno planiranje mogu odlučivati kojim je područjima od posebnog značaja u njihovoj nadležnosti potrebno zaštititi ambijentalne značajke ili izgled.⁹ Donošenje odluka o zaštiti područja na lokalnoj razini doprinijelo je svojevrsnoj demokratizaciji kulturnog nasljeđa o kojemu više ne odlučuju samo stručnjaci i kulturna elita, već se ono može definirati kao „sve što ljudi vrednuju izvan okvira puke upotrebljivosti“. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 46) To je rezultiralo i stvaranjem zakonski neobvezujućih registara u kojima su se našli povijesni parkovi, vrtovi, bojišta i slično.

Ranije zakonodavstvo zaštitu područja gleda isključivo kroz prizmu očuvanja konteksta zaštićenih građevina, no 1960-ih se počinje uvidati važnost zaštite samih povijesnih područja pa

⁸ Ministarstvo kulture RH, Kulturno-povijesne cjeline (<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=247>) (3.3.2017.)

⁹ UNESCO, Civic Amenities Act 1967, Dio 1, Točka 1 (http://www.unesco.org/culture/natlaws/media/pdf/gb/uk_act_chap69_1967_orof.pdf) (3.3.2017.)

tako Ministarstvo stanogradnje i lokalne uprave (*Ministry of Housing and Local Government*) 1966. traži izradu Izvještaja o povijesnim gradovima (*Historic Towns Reports*) za četiri grada od nacionalne važnosti (Chester, York, Bath i Chicester) s namjerom utvrđivanja „kako uskladiti naše stare gradove s potrebama dvadesetog stoljeća, a da ih ne porušimo“. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 44) U sklopu tog projekta postalo je jasno da lokalne vlasti na raspolaganju trebaju imati stručna savjetodavna tijela za zaštitu, iako to nikad nije postalo zakonska obveza.

Ideju da kulturnim nasljeđem može biti sve što ima određenu vrijednost većem broju ljudi neki smatraju kulturnim relativizmom i odrazom društva koje se boji promjena. Međutim, sudeći po današnjim trendovima, pridavanje vrijednosti povijesnim područjima s kojima se ljudi poistovjećuju nastavit će se i u budućnosti.

Slika 5: Poprište bitke kod Blore Heatha (1459., Ratovi dviju ruža) – zakonski neobvezujući
Registar povijesnih bojišta English Heritagea trenutno sadrži 43 povijesno važna Engleska
bojišta koja su ostala u izvornom stanju. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 47)

EUROPSKA RAZINA

Pristup kulturnom nasljeđu temeljen na vrijednosnom kriteriju zastupljen je i na čitavom europskom području. Europska unija nema ovlasti na području kulturne politike već je ona potpuno u rukama pojedinačnih članica. Međutim, Europska unija promiče svijest o zajedničkom, europskom kulturnom nasljeđu, te potiče suradnju između država članica u razmjeni znanja i zaštiti europskog nasljeđa.

Još jedno međunarodno tijelo koje djeluje na razini Europe, ali neovisno od Europske unije, a bavi se pitanjem kulturne baštine jest Vijeće Europe. Godine 2005. u Faru to je tijelo donijelo Okvirnu konvenciju o društvenoj vrijednosti kulturne baštine (*Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*) koja počiva na ideji da znanje o nasljeđu i njegovo korištenje spadaju u pravo svakog građanina da sudjeluje u kulturnom životu, kao što je to definirano Općom deklaracijom o pravima čovjeka. Farska konvencija nasljeđe opisuje kao resurs za poboljšanje kulturne raznolikosti i međukulturnog dijaloga, te kao dio modela održivog razvoja. Njezini su osnovni ciljevi ojačati veze između kulturnog nasljeđa, kvalitete života, identiteta društva i održivog razvoja.¹⁰ Dosad ju je ratificiralo 10 od 47 država članica.¹¹

¹⁰ National Board of Antiquities, The Faro Convention (http://www.nba.fi/en/about_us/international_activities/international-cultural-heritage-conventions/the-faro-convention) (7.3.2017.)

¹¹ Council of Europe, Chart of signatures and ratifications of Treaty 199 (http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/199/signatures?p_auth=rPUWMiaZ) (7.3.2017.)

U SMJERU INSTITUCIONALNE INTEGRACIJE

Tri navedene grane zaštite kulturnih dobara 1970. Ujedinjeno Kraljevstvo odlučuje okupiti pod nadležnošću Ministarstva za okoliš (*Department of the Environment*), međutim, ono se 1979. ukida te se javlja ideja o delegiranju brige za povijesni okoliš polu-autonomnoj agenciji¹² koja će djelovati prema smjernicama nadležnog ministarstva¹³. Tako je 1983. osnovan English Heritage, tada službenog naziva *Historic Buildings and Monuments Commission for England*, koji je kao vladino službeno savjetodavno tijelo imao dvojaku ulogu: brigu o nacionalnoj zbirci kulturnog nasljeđa i vođenje državnog sustava zaštite – registriranje građevina, subvencioniranje, i sl. Njemu je 1999. pripojeno savjetodavno tijelo Kraljevska komisija za povijesne spomenike u Engleskoj (*Royal Commission on the Historical Monuments of England*). S vremenom je registar rastao, a rastao je i broj članova organizacije i posjetitelja zaštićenih mjesta. Sredinom 2000-ih prihodi od registra postali su znatan doprinos njegovom održavanju, a 2011. registar je po prvi puta ostvario mali operativni višak.¹⁴ Četiri godine poslije, English Heritage restrukturiran je tako da se o registru brine istoimeni dobrotvorni fond, a javno tijelo Historic England preuzelo je ostale aktivnosti – registriranje, dodjeljivanje subvencija, vođenje projekata, te edukaciju stručnjaka.¹⁵

¹² Ovakve se agencije zovu *QUANGO* što je akronim za *Quasi-Autonomous Non-Governmental Organisation*, odnosno kvazi-autonomnu nevladinu organizaciju. To je hibridna organizacija koju financiraju porezni obveznici, ali njome ne upravlja središnja vlast. Ovakvih „nevladinih javnih tijela“ u Velikoj je Britaniji 2010. bilo 742, a konstantna su tema političkih rasprava i u trendu smanjenja zbog javnog troška. (BBC, Q&A: What is a quango?, 14. listopada 2010. [<http://www.bbc.com/news/uk-politics-11405840>] (5.3.2017.))

¹³ Trenutno je to Ministarstvo kulture, medija i sporta (eng. *Department for Culture, Media and Sport – DCMS*)

¹⁴ English Heritage, Our History (<http://www.english-heritage.org.uk/about-us/our-history/>) (15.3.2017.)

¹⁵ Historic England, Services & Skills (<https://www.historicengland.org.uk/services-skills/>) (15.3.2017.)

OBNOVA TEMELJENA NA OČUVANJU NASLJEĐA

Nakon Drugog svjetskog rata mnoga su područja zahtijevala opsežnu obnovu i tada se počinju shvaćati prednosti konzerviranja postojećih povijesnih područja, osobito u gradovima, u odnosu na potpuno novu izgradnju. Osim ekonomske, tu su i društvena i kulturna korist, pa obnovljena povijesna područja postaju atraktivna mjesta za život. Ovaj se trend ubrzo širi izvan okvira tradicionalnih povijesnih centara i uključuje sve raznovrsnije skupine građevina, poput napuštenih industrijskih zona, a English Heritage ga opisuje kao „katalizator za bolju društvenu i ekonomsku obnovu“ (Martin, Wood i McCaig, 2013: 50), te osigurava i ulaže javne i privatne resurse u popravak i ponovno korištenje povijesnih građevina. Iako se u međuvremenu ekonomski faktor nametnuo kao vodeći, potencijal graditeljskog nasljeđa da doprinese stvaranju pozitivnog identiteta mjesta i dalje se u velikoj mjeri koristi.

Jedan ovakav primjer jest i projekt očuvanja zgrade tržnice u Covent Gardenu u Londonu (Slika 6), odnosno odluka da je se ne sruši nego prenamjeni što je rezultiralo davanjem novog identiteta ovom području.

Slika 6: Zgrada nekadašnje tržnice u Covent Gardenu (Martin, Wood i McCaig, 2013: 51)

Zgradu tržnice projektirao je Charles Fowler u neoklasičnom stilu, a 1830. otvorena je kao glavna londonska tržnica voća, povrća i cvijeća. Zbog prometnog zagušenja, 1960-ih tržnica ne može opstati na tom mjestu te se seli na novo odredište. Javnost se snažno zalaže za očuvanje zgrade tržnice i povijesnog karaktera tog područja te se izrađuje projekt prenamjene tržnice u niz dućana, ugostiteljskih objekata i lokacija za ulične zabavljače. Kada je ponovno otvorena 1980., postala je žarište života Covent Gardena.

IDEJA PLANSKOG KONZERVIRANJA

Začetke ideje planskog konzerviranja iznio je australski ICOMOS u Povelji iz Burre (1979.), gdje se navodi da „konzerviranje određenog mjesta mora uzeti u obzir sve aspekte njegovog kulturnog značaja“¹⁶ te da „predložene mjere za konzerviranje moraju biti iznesene u pismenom obliku s obrazloženjem svih donesenih odluka, te potkrijepljene dokazima“¹⁷. Ove je ideje australski povjesničar arhitekture James Semple Kerr razradio u knjizi *Plan konzerviranja (The Conservation Plan)*, prvi put izdanj 1982. godine. U njoj govori kako „konzerviranje i razvoj nisu međusobno isključivi ciljevi te trebaju, i mogu, biti dijelom jedinstvenog procesa planiranja“ (Semple Kerr, 2013: iv). Očuvanjem starog zadržava se osjećaj identiteta, kontinuiteta i stabilnosti, dok se izgradnjom novog osigurava opstanak i vitalnost. Prema Kerru, plan konzerviranja je „dokument u kojem se razlaže što određenom mjestu daje značaj te, shodno tome, koji je način djelovanja primjeren da bi se taj značaj sačuvao u budućem korištenju i razvoju“ (Semple Kerr, 2013: 1). Razumijevanje kulturnog značaja prema tome čini temelj svakog plana konzerviranja. Budući da pojam mjesta uključuje vrlo različitu kulturnu baštinu, a različiti su i ciljevi i obujam potrebnih zahvata svakog projekta, tzv. 'standardni' plan konzerviranja treba koristiti samo kao polazišnu točku te se struktura kvalitetnog plana treba razviti iz specifičnih potreba svakog mjesta.¹⁸ Australske su ideje vrlo brzo zaživjele u

¹⁶ Povelja iz Burre (*The Australia ICOMOS Guidelines for the Conservation of Places of Cultural Significance*), 1979., Članak 5 (http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Burra-Charter_1979.pdf) (25.3.2017.)

¹⁷ Ibid., članak 25.

¹⁸ Semple Kerr, J. (2013) *The Conservation Plan*, Australia ICOMOS, str. 1 (<http://australia.icomos.org/publications/the-conservation-plan/>) (10.3.2017.)

Engleskoj, a osobito je dobro prihvaćeno korištenje pojma 'mjesta' kao značenjske jedinice u jeziku upravljanja kulturnim nasljeđem.

English Heritage 1990. svoje savjetodavne timove objedinjuje u multidisciplinarnе regionalne timove, stvarajući organizacijske temelje za integrirani pristup upravljanju kulturnim nasljeđem potkrijepljen planskim konzerviranjem. Promjene i nove ideje išle su u korak s proširenjem kriterija za uvrštenje određenog kulturnog dobra u registar, pa je tako i dotad univerzalno prihvaćeno načelo minimalne intervencije postalo neadekvatno u odnosu na širok raspon problema vezanih uz konzerviranje.

Dokument o autentičnosti iz Nare (1994.) razmatra pitanja kulturne raznolikosti i legitimiteta svih kulturnih vrijednosti, naglašavajući da je kulturno nasljeđe prvenstveno odgovornost zajednice koja ga je stvorila: „sve prosudbe o vrijednostima koje se pripisuju kulturnim dobrima razlikuju se od kulture do kulture pa stoga nije moguće prosudbe o vrijednostima i autentičnosti donositi na temelju fiksnih kriterija“. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 53) Prema dokumentu iz Nare, da bi se adekvatno odredila vrijednost određenog kulturnog dobra, ono se mora prosuđivati u kontekstu kulture kojoj pripada, a na njoj prvenstveno leži i briga o njemu.

Dugotrajna engleska konzervatorska praksa u kombinaciji s ovim globalnim idejama bila je temelj za publikaciju *Konzervatorska načela, procedure i smjernice za održivo upravljanje povijesnim okolišem* koju je English Heritage objavio 2008. Ona je nastala primarno iz potrebe da se izradi dogovoreni okvir za sustavnije odlučivanje o pitanjima upravljanja povijesnim okolišem, uzimajući u obzir čitav raspon vrijednosti koje su mu pripisale različite interesne

skupine. English Heritage pokušao je kroz različite radionice stvoriti zajednički okvir primjenjiv na sve tri grane, pri čemu su još jednom postali očiti utjecaji različitih konzervatorskih stavova i pristupa. Budući da konzervatorstvo kao disciplina obuhvaća sve širi raspon materije i pristupa, dalekosežni je cilj ovakvog okvira potaknuti razvoj usuglašene teorije prihvatljive većini konzervatorskih stručnjaka, a *Konzervatorska načela* prvi su korak prema tome u Engleskoj. Korištenje šireg pojma povijesnog okoliša rezultat je usuglašavanja ciljeva svih triju grana konzervatorskog zakonodavstva i prakse (spomenici, građevine, područja/krajolici).

Kao što je slučaj sa svakom filozofskom misli, *Konzervatorska načela* produkt su određenog vremena, mjesta i društvenog konteksta, a temeljena su na stavu da vrijednosti određenom kulturnom dobru nisu inherentne, već pridane od strane ljudi, čak i kada pridana vrijednost počiva na objektivnom čimbeniku poput starosti. Ovaj vodič od 70-ak stranica nadovezuje se na raniju teoriju i iskustva u pokušaju da formalizira pristup utemeljen na širokom spektru vrijednosti, a osnovna poruka koja se njime proteže jest da:

uravnotežene i opravdane odluke o promjenama povijesnog okoliša ovise o razumijevanju toga kome je i zašto neko mjesto vrijedno, na temelju čega se može jasno utvrditi značaj toga mjesta i pojmiti kako bi predložene promjene utjecale na taj značaj. (Drury i McPherson, 2008: 67)

O njemu će detaljnije biti govora u sljedećem poglavlju.

REFORMA ZAŠTITE KULTURNOG NASLJEĐA

Konzervatorska načela izdana su iste godine kada je vlada Ujedinjenog Kraljevstva planirala donijeti jedinstveni reformirajući Zakon o kulturnom nasljeđu (*Heritage Act*) što se u konačnici nije ostvarilo. Tek dvije godine kasnije, 2010., vlada je objavila Izjavu o politici planskog konzerviranja povijesnog okoliša (*Planning Policy Statement 5, Planning for the Historic Environment*) prema kojoj je vladin dugoročni cilj bio zaštititi povijesni okoliš i kulturna dobra zbog toga što povećavaju kvalitetu života sadašnjim i budućim generacijama. Ovim se dokumentom htjelo utvrditi načela zaštite primjenjiva na sva kulturna dobra, no već 2012. zamijenio ga je novi vladin dokument koji objedinjuje sve dotadašnje izjave o politici konzerviranja – Nacionalni okvir politike prostornog planiranja (*National Planning Policy Framework [NPPF]*¹⁹). Ovaj je okvir na višoj razini nastavio gdje je PPS5 stao, zagovarajući integrirani pristup temeljen na vrijednosnom kriteriju. To isključuje preskriptivno djelovanje s unaprijed određenim rješenjima jer je najprije potrebno utvrditi vrijednosti koje pojedinačno kulturno dobro ima, a onda iznaći najbolji način za očuvanje tog seta vrijednosti. To znači da će u jednom slučaju najbolje rješenje biti minimalna intervencija, a u drugom će to biti uklanjanje postojećih ili dodavanje novih dijelova, ovisno o procjeni dobitaka i gubitaka temeljenoj na analizi vrijednosti – cilj je u svakom slučaju učvrstiti i otkriti značaj mjesta.

¹⁹ Zbog praktičnosti, u daljnjem tekstu NPPF

Primjeri potpuno različitog pristupa očuvanju ratom uništene baštine su katedrala Sv. Mihovila u Coventryju i Frauenkirche u Dresdenu²⁰. Obje su bile od velikog kulturnog značaja i pretrpjele ogromnu štetu u zračnim napadima u Drugom svjetskom ratu. U slučaju katedrale Sv. Mihovila od gotičke su strukture sačuvani dijelovi zidova i toranj, te je odlučeno da se ne rekonstruira već je uz ruševinu izgrađena nova crkva, a dvije su strukture fizički i vizualno povezane korištenjem iste vrste kamena. Prostor s ostacima zamišljen je kao mjesto sjećanja i kontemplacije s klupama i skulpturama (Slika 7).

Slika 7: Katedrala Sv. Mihaela u Coventryju, stara crkva, kraj 14. – početak 15. stoljeća
(„Coventry Cathedral“, *Wikipedia*, Wikipedia.org)

²⁰ Martin, B., Wood, C. i McCaig, I. ed. (2013), *Conservation Basics* u ed. English Heritage Practical Building Conservation, English Heritage i Ashgate, London i Surrey, str. 56 i 57

Slika 8: Katedrala Sv. Mihaela u Coventryju, nova crkva, 1956. – 1962. („Coventry Cathedral“, *Wikipedia*, [Wikipedia.org](https://www.wikipedia.org))

S druge strane, barokna Frauenkirche (Katedrala Naše Gospe), također gotovo potpuno porušena, u konačnici je rekonstruirana. Njezini su ostaci na hrpi 'čuvani' kao spomenik rata pedeset godina, sve do ujedinjenja Njemačke kada je odlučeno da se crkva rekonstruira u izvornom obliku i da se pritom sačuva što je više moguće izvornog materijala. Na crkvi je vrlo jasna razlika između starog i novog kamena budući da je prvo tamnosivo, a drugo svijetložuto. Iako je, unatoč najnovijoj tehnologiji bilo nemoguće vratiti svaki kamen na njegovo izvorno mjesto,

odlučeno je da se stari spomenik integrira u novu crkvu na estetski način pa je stoga tamno kamenje ravnomjerno ugrađeno u novu strukturu.²¹ (Slika 9)

Slika 9: Frauenkirche u Dresdenu, izgrađena 1726. – 43., rekonstruirana 1994. – 2005. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 57)

²¹ Jarzombek, M., *Disguised Visibilities*. U: Bastéa, E. (2004), *Memory and Architecture*, Albuquerque : University of New Mexico Press, str. 56. (web.mit.edu/mmj4/www/downloads/disguised_vis.pdf) (31.3.2017.)

Oba su pristupa odraz htijenja kulturnih zajednica i odabrana su logičnim i transparentnim procesom, odnosno planskim konzerviranjem.

U posljednjih pedeset godina trend pridavanja vrijednosti kulturne baštine raznim mjestima u stalnom je porastu. Međutim, ne znači da će tako i ostati budući da maha uzima novi etički imperativ – ekološka i energetska održivost, koja je povremeno u sukobu s održavanjem naslijeđenih kulturnih vrijednosti u povijesnom okolišu. Prema tome, izazov je 21. stoljeća iznaći načina da se pomire ove težnje – imperativ je očuvati kulturno dobro u okviru održivosti. Recentnija konzervatorska promišljanja priklanjaju se ideji da je održivost nasljeđu inherentna (što je najočiglednije na primjeru dvoraca, kaštela, burgova i povijesnih gradova) te da je vraćanje u samoodrživo stanje ključno za njegovo očuvanje. Primjerice, dvorci su kroz povijest bili samoodrživi sklopovi koji su u 20. stoljeću izgubili ovu značajku gubitkom svoje centralne uloge u životu zajednice, kao i zbog procesa industrijalizacije, a danas ih je moguće adekvatno oživjeti tako da ih se vrati u održivo stanje i da ih se uklopi u sustav kulturnih putova.²² Primjer kvalitetne suvremene prenamjene dvorca jest Bračak kod Zaboka koji je postao centar za energetske učinkovitost i poduzetnički inkubator od regionalne važnosti.

²² Dundović, B., „Što će biti s hrvatskim dvorcima?“, 29. listopada 2015. (<http://www.matica.hr/vijenac/565/%C5%A0to%20%C4%87e%20biti%20s%20hrvatskim%20dvorcima%3F/>) (27.3.2017.)

TRENUTNA POLITIKA ZAŠTITE,

ZAKONI I SMJERNICE

Ovo poglavlje razmatra trenutne zakone i smjernice za zaštitu kulturnih dobara u Engleskoj. Radovi vezani uz zaštićena mjesta potpadaju pod dva područja zakonske kontrole – prvo je zaštita kulturnih dobara, usko vezana uz sustav prostornog planiranja, a drugo su građevinski propisi, odnosno prikladnost za namjenu i sigurnost. Pregled zakona odnosi se na vrijeme kada je knjiga pisana, 2013. godine.

1. ZAŠTITA KULTURNOG NASLJEĐA

Zakonska zaštita nepokretnih kulturnih dobara provodi se prvenstveno u okviru sveobuhvatnog sustava za urbano i ruralno prostorno planiranje, s ciljem reguliranja zemljišta od javnog interesa. Glavni zakon koji zamjenjuje i obuhvaća sve dotadašnje relevantne zakone i dokumente jest već spomenuti Nacionalni okvir politike prostornog planiranja (NPPF) iz 2012.

Kulturna su dobra u Engleskoj podijeljena u više kategorija i s obzirom na nadležne institucije i sustav ishodovanja prethodnog odobrenja. Engleski pojam '*listed buildings*' odnosi se na nepokretna kulturna dobra uvedena u zakonski registar građevina od posebnog arhitektonskog ili

povijesnog značaja. U sklopu tog registra posebna je kategorija dobara u sakralnoj upotrebi jer se na njih odnosi drukčiji sustav odobrenja konzervatorskih radova.

Sljedeća su kategorija '*scheduled monuments*', najstariji oblik formalne zaštite spomenika u Engleskoj. Već pomalo zastarjelo značenje riječi *schedule* jest 'zakonski popis', odnosno ono što se danas u engleskom označava riječju *list*. Budući da Hrvatska ima različit sustav registriranja nepokretnih kulturnih dobara, za potrebe ovog rada *listed buildings* bit će 'registar zaštićenih građevina', a *scheduled monuments* 'popis spomenika'. Ovakvo službeno popisivanje započelo je 1913. godine, iako mu se počeci nalaze u Zakonu o zaštiti starih spomenika (*Ancient Monuments Protection Act*) iz 1882. kada je sastavljen popis poglavito prapovijesnih spomenika.²³ Današnji popis spomenika reguliran je Zakonom o starim spomenicima i arheološkim lokalitetima (*Ancient Monuments and Archeological Areas Act*) iz 1979., a u njemu se nalaze arheološki lokaliteti od nacionalne važnosti.

Posljednja su kategorija '*conservation areas*', odnosno 'zaštićena područja'. U kontekstu zaštite graditeljskog nasljeđa, zaštićeno područje je: „područje od posebnog arhitektonskog ili povijesnog značaja čije bi značajke ili izgled bilo poželjno sačuvati ili unaprijediti“. (Drury i McPherson, 2008: 71) To uključuje: jezgre povijesnih gradića i gradova, ribarska i rudarska sela, predgrađa iz 18. i 19. stoljeća, planirana stambena naselja, ladanjske kuće i njihove povijesne parkove i slično. Prva su zaštićena područja označena 1967. godine, a danas ih u Engleskoj ima preko osam tisuća.²⁴

²³ Historic England, Scheduled Monuments (<https://historicengland.org.uk/listing/what-is-designation/scheduled-monuments/>) (1.4.2017.)

²⁴ Historic England, Conservation Areas (<https://historicengland.org.uk/listing/what-is-designation/local/conservation-areas/>) (1.4.2017.)

Svaka od nabrojanih kategorija kulturnog nasljeđa prolazi kroz zaseban sustav institucija nadležnih za izdavanje prethodnog odobrenja za radove, a spomenuti NPPF zahtjeva pristup temeljen na razumijevanju značaja svakog kulturnog dobra, te zahvate u skladu s osnovnim načelima planskog konzerviranja. Odjeljak 12 ovog zakona, 'Očuvanje i unaprjeđenje povijesnog okoliša', zakonski je temelj nadležnim institucijama u donošenju odluka o konzervatorskim postupcima, bez obzira na vrstu kulturnog dobra. Stavlja naglasak na održivi i ekonomski razvoj s obzirom na kulturne, socijalne, ekonomske i ekološke pogodnosti povijesnog okoliša kojim se kvalitetno upravlja. U NPPF-u, (nepokretno) kulturno dobro definirano je kao:

građevina, spomenik, nalazište, mjesto, područje ili krajolik u kojem je prepoznat značaj u tolikoj mjeri da zaslužuje pomno razmatranje u odlukama vezanima uz prostorno planiranje. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 64)

Značaj je definiran kao:

vrijednost koju kulturno dobro ima kako za ovu, tako i za buduće generacije zbog svoje baštinske zanimljivosti koja može biti arheološka, arhitektonska, umjetnička ili povijesna. Značaj ne potječe samo od fizičkog izgleda kulturnog dobra, već i iz njegovog okruženja. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 64)

Osim zakonski registriranih kulturnih dobara, NPPF uzima u obzir i potencijal neregistriranih, odnosno onih čiji je značaj prepoznat na lokalnoj razini i koja se uzimaju u obzir pri prostornom

planiranju. Ovaj nacionalni okvir nigdje eksplicitno ne daje prednost metodi konzerviranja, te ističe da su „moguće situacije u kojima će javna korist znatno premašivati štetu ili gubitak uzrokovan određenim razvojnim projektom“. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 64) Međutim, ipak navodi da se treba pridati velika važnost konzerviranju registriranih kulturnih dobara te da se „šteta ili gubitak ne smiju odobriti bez jasnog i uvjerljivog opravdanja“. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 64)

RADOVI NA REGISTROM ZAŠTIĆENIM GRAĐEVINAMA

Registar zaštićenih građevina i područja pravno je utemeljen prvenstveno u Zakonu o prostornom planiranju [zaštićenih građevina i područja] (*Planning [Listed Buildings and Conservation Areas] Act*) iz 1990. Dužnost je ministra kulture, medija i sporta (*Secretary of State for Culture, Media and Sport*) sastavljati zakonski registar građevina od posebnog arhitektonskog ili povijesnog značaja uz stručno savjetovanje English Heritagea. Pojam 'građevine' u zakonodavstvu ima široko značenje pa može uključivati i rasvjetne stupove, putokaze, telefonske govornice, mostove, kranove i slično. U registru se nalaze gotovo sve građevine nastale prije 1840., a kriteriji za uvrštavanje postaju stroži što je građevina mlađa, s time da je uobičajeno da bude starija od trideset godina.²⁵

²⁵ Prva građevina mlađa od 30 godina koja se našla u registru zaštićenih građevina 1991. jest staklena zgrada tvrtke Willis Faber & Dumas u Ipswichu koju je dizajnirao arhitekt Norman Foster. U vrijeme kada je registrirana kao kulturno dobro bila je samo 17 godina stara (dovršena 1974.). Ovakve su iznimke rezervirane za građevine koje se smatra izuzetno važnima i ugroženima. (Martin, B., Wood, C. i McCaig, I. ed. (2013), *Conservation Basics* u ed. English Heritage Practical Building Conservation, English Heritage i Ashgate, London i Surrey, str. 30)

Registrirane građevine podijeljene su u tri stupnja zaštite:

- Stupanj I obuhvaća 2.5% najznačajnijih građevina
- Stupanj II* (čitaj: 'dva zvjezdica') pokriva sljedećih 5.5%
- Stupanj II obuhvaća preostalih 92% građevina od posebnog značaja

Bez obzira na stupanj zaštite, kada se građevina nalazi u registru, zaštićena je čitava, kako iznutra tako i izvana. Iznimno od zaštite može biti izuzet dio građevine koji nije od posebnog značaja (primjerice, recentna nadogradnja).

Za radove koji uključuju „uklanjanje registrom zaštićene građevine te njezinu izmjenu ili proširenje na način koji bi ikako utjecao na poseban arhitektonski ili povijesni značaj te građevine“ (Martin, Wood i McCaig, 2013: 65) potrebno je prethodno odobrenje za radove na registrom zaštićenim građevinama (eng. *Listed Building Consent*) koju izdaje lokalno tijelo za prostorno planiranje i graditeljstvo. NPPF navodi koji su temelji za prijavu za dobivanje odobrenja: kao prvo, treba u potpunosti razumjeti značaj kulturnog dobra prije donošenja odluka o ikakvim izmjenama, a kao drugo, veliku važnost treba dati konzerviranju kulturnog dobra (Odjeljak 132).²⁶ Mnoga lokalna tijela nadležna za zaštitu izdaju smjernice krojene po mjeri lokalne tradicije gradnje. Rutinsko održavanje i mali popravci rijetko zahtijevaju prethodno odobrenje. Poželjno je konzultirati se s lokalnim konzervatorima prije većih popravaka ili korištenja novih materijala budući da je izvođenje zahvata na zaštićenom kulturnom dobru bez potrebnoga prethodnoga odobrenja kazneno djelo. Prijave za odobrenje za radove na registriranim građevinama razmatraju lokalna tijela za prostorno planiranje, međutim ako se radi

²⁶ Martin, B., Wood, C. i McCaig, I. ed. (2013), *Conservation Basics* u ed. English Heritage Practical Building Conservation, English Heritage i Ashgate, London i Surrey, str. 65

o građevinama stupnja I i II* ili uklanjanju bilo koje građevine iz registra, trebaju se dati na razmatranje English Heritageu.

RADOVI NA REGISTROM ZAŠTIĆENIM GRAĐEVINAMA U SAKRALNOJ UPOTREBI

Neke su sakralne građevine izuzete od sustava nadzora koji se primjenjuje na registriranim građevinama, što je specificirano u Naredbi o crkvenom izuzeću [registrom zaštićenih građevina i područja] (*The Ecclesiastical Exemption [Listed Buildings and Conservation Areas] Order*) iz 2010. Pojam 'sakralne građevine' obuhvaća njezin sadržaj, sve uz nju vezane dodatke, kao i sve strukture u sklopu okućnice.²⁷ Za zahvate na sakralnim građevinama u upotrebi nije potrebno prethodno odobrenje nadležne vladine institucije budući da određene vjerske zajednice poput Engleske, Rimokatoličke i Evangeličke metodističke crkve imaju vlastiti sustav nadzora svojih prostora za liturgijske potrebe (građevinska dozvola je unatoč tome potrebna).²⁸ Da bi neko vjersko tijelo dobilo ovo izuzeće, treba nadležnom ministru dokazati da je njegov sustav brige za kulturna dobra na razini sa sekularnim, te da slijedi načela zaštite iznesena u zakonima. Također je važno da se konačne odluke o radovima donose nakon konzultacija s lokalnom zajednicom i savjetodavnim tijelima poput English Heritagea.

²⁷ Historic England, Ecclesiastical Exemption from Listed Building Consent (<https://historicengland.org.uk/advice/hpg/consent/ecclesiasticalexemptions/>) (2.4.2017.)

²⁸ Martin, B., Wood, C. i McCaig, I. ed. (2013), *Conservation Basics* u ed. English Heritage Practical Building Conservation, English Heritage i Ashgate, London i Surrey, str. 69

Engleska crkva zahtjeva odobrenje za radove na svim crkvama u aktivnoj upotrebi, ne samo onima koje se nalaze u registru zaštićenih građevina, pri čemu može biti tražen savjet English Heritagea. To odobrenje izdaje nadležni dijecezanski savjetodavni odbor, sastavljen od stručnjaka na području arhitekture, arheologije, povijesti, umjetnosti i konzervatorstva. Sve ostale vjeroispovijedi trebaju za radove na svojim sakralnim dobrima slijediti uobičajenu proceduru dobivanja prethodnog odobrenja za radove na registrom zaštićenim građevinama.

RADOVI NA POPISANIM SPOMENICIMA

Kao što je već navedeno, popis spomenika reguliran je Zakonom o starim spomenicima i arheološkim područjima iz 1979., a vođenje popisa u rukama je ministra kulture, medija i sporta, naravno, uz stručno savjetovanje English Heritagea. Većina popisanih spomenika su arheološki lokaliteti, poglavito oni s fortifikacijskom arhitekturom iz svih razdoblja i srednjovjekovnim građevinama koje nisu u upotrebi. Spomenici na popisu ne moraju uvijek biti stari, a mogu biti i ispod zemlje. Na popis se uvrštavaju samo pomno odabrana područja kao reprezentativni uzorak različitih epoha, a on danas obuhvaća gotovo 20 000 spomenika.²⁹ Također, oni nisu kategorizirani po stupnjevima zaštite već su svi od nacionalne važnosti.

Što se radova tiče, glavna je razlika između registra i popisa ta što gotovo svi radovi, uključujući održavanje, na popisanim spomenicima iziskuju prethodno odobrenje. Smjernice za proceduru

²⁹ Historic England, Scheduled Monuments (<https://historicengland.org.uk/listing/what-is-designation/scheduled-monuments/>) (5.4.2017.)

dobivanja odobrenja, kao i uvjeti za uvrštavanje nekog arheološkog nalazišta na popis, navedene su u Izjavi o politici upravljanja inventarom spomenika (*The Scheduled Monuments Policy Statement*) iz 2010. Prijave za dobivanje prethodnog odobrenja za radove na popisanim spomenicima (*Scheduled Monument Consent*) predaju se nadležnom uredu English Heritagea, koji ih nakon razmatranja upućuje ministru kulture te on potpisuje konačnu odluku. Kao i kod građevina zaštićenih registrom, neovlašteni radovi na arheološkim lokalitetima kazneno su djelo, ali u ovom je slučaju barem potpuno jasno kada je potrebno odobrenje. Važno je napomenuti i da je konzerviranje uz minimalne intervencije poželjan pristup kako bi se spomenici ostavili budućim generacijama u približno jednakom stanju u kakvom su pronađeni.

RADOVI NA ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA

Zaštićena su područja registrirana kulturna dobra prema uvjetima NPPF-a pa se treba izbjegavati ili minimizirati nanošenje štete građevinama unutar tih područja, odnosno narušavanje onih vrijednosti zbog kojih su zaštićena. Zaštita ovih područja provodi se prvenstveno kontroliranjem rušenja i zahvata na vanjskom izgledu građevina pa tako za radove za koje inače nije potrebno posebno odobrenje u zaštićenim područjima jest. Ti radovi su: uklanjanje dijela ili cijele građevine, uključujući zidove i dogradnje; dodatke ili izmjene krovišta stambenih zgrada, uključujući krovne prozore; oblaganje fasada; ugradnja satelitskih antena i solarnih panela; te orezivanje ili sječa stabala.³⁰ Prethodno odobrenje za radove na građevinama u zaštićenim

³⁰ Martin, B., Wood, C. i McCaig, I. ed. (2013), *Conservation Basics* u ed. English Heritage Practical Building Conservation, English Heritage i Ashgate, London i Surrey, str. 72

područjima izdaju lokalna tijela za prostorno planiranje i graditeljstvo, a u slučajevima uklanjanja ili većih razvojnih projekata konzultira se English Heritage.

Budući da vlasnici privatnih obiteljskih kuća imaju velika prava u upravljanju vlastitom nekretninom, čak i u zaštićenim područjima, uobičajeni je planerski nadzor u stambenim područjima učinkovit samo ako su ta prava ograničena posebnom naredbom nadležnog lokalnog tijela. Takva se ograničavajuća naredba donosi u situacijama koje se smatra potencijalno štetnima za dobrobit čitavog područja. Na slici 10 vidi se posljedica neograničavanja privatnih prava u zaštićenom području – na povijesnoj građevini jedan je drveni prozor zamijenjen plastičnim.

Slika 10: Neadekvatna zamjena prozora unutar zaštićenog područja (Martin, Wood i McCaig, 2013: 72)

U Ujedinjenom Kraljevstvu mnoga općinska vijeća i savjetodavna tijela na svojim internetskim stranicama objavljuju detaljne upute o dozvoljenim radovima unutar zaštićenih područja, a posebnu pozornost posvećuju slučajevima neosjetljivog postupanja kako bi osvijestili javnost o potrebi zajedničkog ulaganja u očuvanje ambijentalnih značajki njihovog područja.³¹

Građevine koje nisu u registru zaštićenih, ali ih lokalna tijela smatraju važnima za oblikovanje sveukupnog karaktera mjesta, NPPF naziva 'neregistriranim kulturnim dobrima'. Takve se građevine spominju u objavljenim valorizacijama karaktera zaštićenog područja i uvrstavaju na lokalni popis mjesta vrijednih očuvanja.

Historic England je 2016. objavio knjižicu od dvadesetak stranica koja se detaljno bavi zaštićenim područjima – *Registriranje, valorizacija i upravljanje zaštićenim područjima (Conservation Area Designation, Appraisal and Management)*.³²

³¹ Neke od web stranica na kojima se prati razvoj u zaštićenim područjima su:

<http://www.ashford.gov.uk/home> (4.4.2017.)

<http://www.doncaster.gov.uk/> (4.4.2017.)

<http://www.poole.gov.uk/> (4.4.2017.)

<http://www.bloomsburylives.co.uk/> (4.4.2017.)

³² Publikacija je dostupna na web stranici Historic Englanda i to na sljedećoj poveznici:

<https://content.historicengland.org.uk/images-books/publications/conservation-area-designation-appraisal-management-advice-note-1/heag040-conservation-area-designation-appraisal-and-management.pdf/> (5.4.2017.)

SMJERNICE

VODIČ BRITISH STANDARDA KROZ NAČELA KONZERVIRANJA POVIJESNIH GRAĐEVINA

British Standard Institution (BSI), utemeljen 1901., prvo je nacionalno normirno tijelo u svijetu. Danas je jedna od najpoznatijih oznaka kvalitete u Velikoj Britaniji. BSI objavljuje standarde za mnoga područja, poput okoliša, zdravlja i sigurnosti³³, a njih određuju odbori sastavljeni od proizvođača, potrošača, ministarstava i istraživačkih institucija. Oni nisu zakonom obvezujući, ali se zakoni, regulative i ugovori mogu referirati na određene standarde. Iako se vrlo malen broj standarda odnosi na područje konzerviranja, BSI je 1998. izdao smjernice vezane uz zaštitu kulturnih dobara – *BS 7913:1998 Vodič kroz načela konzerviranja povijesnih građevina (Guide to the Principles of the Conservation of Historic Buildings)*.

Ovaj vodič BSI-ja pruža informacije, savjete i smjernice za načela konzerviranja povijesnih građevina. Cilj mu je dati vlasnicima, upraviteljima, arheolozima, arhitektima, inženjerima, nadzornicima, građevinarima, konzervatorima i lokalnim tijelima za prostorno uređenje dodatne informacije o načelima konzerviranja povijesnih građevina pri razmatranju konzervatorskih pristupa, strategija i procedura. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 73)

³³ BSI, Our History (<https://www.bsigroup.com/en-GB/about-bsi/our-history/>) (5.4.2017.)

Vodič predstavlja još jednu dimenziju u oblikovanju općih načela i dobre prakse konzerviranja, te je kompatibilan s nacionalnom politikom zaštite. Izdanje iz 1998. godine u međuvremenu je zamijenjeno novim³⁴, a to je *BS 7913:2013 Vodič kroz konzerviranje povijesnih građevina (Guide to the Conservation of Historic Buildings)*, nastao u suradnji s English Heritageom. Kao što je spomenuto u prvome poglavlju, iako korisni i kvalitetni, vodiči British Standarda nisu lako dostupni pa su ograničenog utjecaja. Vrlo su restriktivni po pitanju autorskih prava i kopiranja te skupi – puna cijena novog izdanja od 42 stranice iznosi 190 £, odnosno 95 £ za članove BSI-ja.³⁵

KONZERVATORSKA NAČELA, PROCEDURE I SMJERNICE ZA ODRŽIVO UPRAVLJANJE POVIJESNIM OKOLIŠEM

Već spominjana publikacija English Heritagea iz 2008., *Konzervatorska načela, procedure i smjernice za održivo upravljanje povijesnim okolišem*, nastala je prvenstveno kao vodič zaposlenicima ovog vladinog savjetodavnog tijela s ciljem osiguravanja dosljednog pristupa u njihovu radu. Zbog svoje je praktičnosti i pristupačnosti (besplatno dostupan na internetu) postao raširen i omiljen u čitavoj konzervatorskoj struci.

Kako je navedeno u uvodnom poglavlju *Konzervatorskih načela*, cilj im je „izložiti logičan pristup u odlučivanju i savjetovanju o svim aspektima povijesnog okoliša, te usklađivanju njegove zaštite s ekonomskim i socijalnim potrebama i težnjama ljudi koji ga nastanjuju“ (Drury

³⁴ Novo izdanje objavljeno je osam mjeseci nakon knjige *Conservation Basics* pa se osvrt odnosi na prvo izdanje.

³⁵ Vodič je dostupan u *webshopu* British Standarda na sljedećoj poveznici:
<http://shop.bsigroup.com/ProductDetail/?pid=000000000030248522> (6.4.2017.)

i McPherson, 2008: 13). Ona dakle pružaju detaljan intelektualni okvir za donošenje odluka na temelju općeprihvaćenog procesa kojim se dobivaju transparentna, logična i opravdana rješenja. Taj proces počiva na šest temeljnih načela koja su popraćena uobičajenim konzervatorskim procedurama i smjernicama za njihovu primjenu. Budući da ova načela obuhvaćaju suštinu pristupa English Heritagea zaštiti kulturnih dobara te temelje na kojima počiva svako njihovo djelovanje, ovdje su iznesena u sažetom pregledu³⁶:

1. NAČELO: Povijesni okoliš je zajednički resurs.

- Ljudi vrednuju povijesni okoliš kao dio svojeg kulturnog i prirodnog nasljeđa. On prenosi informacije različitih kultura i generacija, stvarajući osjećaj kontinuiteta i izvor identiteta. Stoga bi svaka nova generacija trebala oblikovati i održavati povijesni okoliš tako da ga ljudi mogu koristiti i uživati u pogodnostima koje im pruža, a da se pritom budućim generacijama ne oduzme mogućnost istog.
- Vrijednosti kulturne baštine javni su interes za određena mjesta bez obzira na pitanje vlasništva, te je opravdano taj interes čuvati zakonom i javnim djelovanjem.

2. NAČELO: Svakome se treba omogućiti sudjelovanje u održavanju povijesnog okoliša.

- Učenje je ključno za proces održavanja povijesnog okoliša jer podiže svijest o kulturnom nasljeđu kao i njegovo razumijevanje. Neophodno je razvijati i prenositi stručno znanje i vještine, a stručnjaci bi trebali poticati sve druge da nauče cijeniti i brinuti se za povijesni okoliš.

³⁶ Ova su načela detaljnije objašnjena u: Drury, P. i McPherson, A. (2008), *Conservation Principles, Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, English Heritage, London, str. 19 – 24

3. NAČELO: Razumijevanje značaja mjesta od ključne je važnosti.

- Kako bi se utvrdio značaj određenog mjesta³⁷, nužno je najprije razumjeti njegovo tkivo i kako se i zašto ono s vremenom mijenjalo. Zatim se treba razmotriti niz pitanja:
 - Kome je to mjesto vrijedno i zašto
 - U kojem su odnosu te vrijednosti s njegovim tkivom
 - Koja je relativna važnost tih vrijednosti
 - Doprinosu li im i neki drugi povezani objekti
 - Koji je doprinos okruženja i konteksta mjesta
 - Kakvo je to mjesto u usporedbi s drugima sličnih vrijednosti
- Razumijevanje vrijednosti i značaja nekog mjesta temelj je za dodjeljivanje stupnja zaštite i donošenje kvalitetnih odluka za njegovu budućnost.

4. NAČELO: Mjestima od kulturnog značaja treba upravljati tako da se sačuvaju njihove temeljne vrijednosti.

- Promjene povijesnog okoliša su neizbježne, bile one uzrokovane prirodnim procesima ili ljudskim djelovanjem, pa se ovdje vraćamo na definiciju konzerviranja kao

procesa upravljanja promjenama nekog mjesta od kulturnog značaja u njegovom izvornom okruženju na načine kojima će se

³⁷ *Conservation Principles* koriste pojam 'mjesta' za "bilo koji nepokretni dio povijesnog okoliša, bilo kojeg razmjera, u kojem su ljudi prepoznali poseban identitet." (Martin, Wood i McCaig, 2013: 75)

najbolje sačuvati njegove baštinske vrijednosti, te istovremeno prepoznati mogućnosti da se te vrijednosti istaknu i učvrste za sadašnje i buduće naraštaje. (Drury i McPherson, 2008: 22)

- Bitno je da svi uključeni u proces zaštite razumiju značaj mjesta i na temelju tog razumijevanja poduzmu sljedeće korake:
 - Procijene na koji su način baštinske vrijednosti podložne promjenama
 - Poduzmu potrebne radnje kako bi se sačuvale, istaknule i učvrstile te vrijednosti
 - Odvagnu između različitih konzervatorskih postupaka u slučajevima kada je očuvanje jedne vrijednosti u sukobu s očuvanjem druge
 - Osiguraju očuvanje autentičnosti mjesta, odnosno svih obilježja i elemenata koji utjelovljuju i najvjernije odražavaju njegove baštinske vrijednosti.

5. NAČELO: Odluke vezane uz promjene moraju biti razumne, transparentne i dosljedne.

- Odluke o promjenama povijesnog okoliša moraju se temeljiti na stručnosti, iskustvu i dobroj procjeni u dosljednom, transparentnom procesu vođenom javnim interesom i zakonskom podlogom.
- Ako se čuvanje baštinskih vrijednosti mjesta nađe u sukobu s drugim važnim javnim interesima, potrebno je naći najmanje štetno rješenje kako bi se pomirili

sukobljeni interesi. Važnost koja se daje baštinskim vrijednostima treba biti proporcionalna značaju mjesta.

6. NAČELO: Dokumentiranje i učenje iz donesenih odluka od ključne je važnosti.

- Dokumentacija koja potkrepljuje i opravdava odluke i radnje vezane uz neki konzervatorski projekt mora biti dostupna i iz nje mora biti jasno kakve su se promjene dogodile.
- Stručnjaci zaduženi za brigu o mjestima od kulturnog značaja trebaju redovito procjenjivati učinke promjena i načina na koji ih se tretira, te na dobivenim rezultatima bazirati buduće odluke. Javne institucije trebaju pratiti kako njihovi zakonski okviri i programi utječu na povijesni okoliš te ih adekvatno regulirati.

Nakon utvrđivanja osnovnih načela u pristupu povijesnom okolišu, ovaj se vodič bavi razumijevanjem baštinskih vrijednosti koje su podijeljene u četiri skupine:

1. Dokazna vrijednost (eng. *evidential value*), odnosno potencijal nekog mjesta da pruži dokaze o ljudskoj aktivnosti iz prošlosti
2. Povijesna vrijednost (eng. *historical value*), odnosno povezanost mjesta s ljudima, događajima i načinima života iz prošlosti.
3. Estetska vrijednost (eng. *aesthetic value*), odnosno na koji je način mjesto osjetilno ili intelektualno stimulativno.

4. Vrijednost za društvenu zajednicu (eng. *communal value*), odnosno što neko mjesto znači ljudima koji se osjećaju s njim povezanim, tj. koje značenje ima u kolektivnoj svijesti određene zajednice.³⁸

Određivanje vrijednosti nekog mjesta preduvjet je za procjenjivanje njegovog značaja, čime se bavi treći dio *Konzervatorskih načela*. U četvrtom dijelu govori se o upravljanju promjenama mjesta te kako praktično primijeniti navedenih šest načela. Posljednji dio donosi uobičajene konzervatorske procedure sagledane kroz prizmu navedenih načela, te smjernice za primjenu tih procedura.

U KOJEM SMJERU IDE POLITIKA ZAŠTITE KULTURNOG NASLJEĐA?

U 1980-ima smatralo se da je zaštita povijesnog okoliša iako povezana s politikom prostornog planiranja, ipak njezina odvojena grana. U 21. stoljeću ta se razlika sve više smanjuje, a trenutni zakonodavni okvir povijesni okoliš tretira kao jedan od brojnih elemenata koje treba uračunati u odluke o prostornom planiranju. Danas se u kreiranju politike održivog razvoja razmatra ekonomske, socijalne i ekološke čimbenike koji bi za uspješna dugoročna rješenja trebali biti u ravnoteži. Međutim, u svijetlu globalne ekonomske, a trenutno i političke krize, zaštita kulturnog nasljeđa također pati, kao što je to uvijek slučaj u kriznim situacijama – kultura prva postaje suvišna i na njoj se prvoj steže remen. U Velikoj je Britaniji trenutno u opadanju broj

³⁸ Drury, P. i McPherson, A. (2008), *Conservation Principles, Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, English Heritage, London.

specijaliziranog osoblja u lokalnim i državnim institucijama za zaštitu, ali pozitivan je trend rast neprofitnih i volonterskih organizacija. Ovaj takozvani „treći sektor“ sve je utjecajnije sila koja svakako ima riječ u nekim segmentima politike zaštite.

Trenutna je vladina politika zaštite lokalno orijentirana, što bi se moglo nastaviti i u budućnosti gdje će planiranje na lokalnoj razini biti idealno za područja koja se drastično mijenjaju, kao i ona gdje stanovnici imaju vremena i resursa da se potpuno posvete planiranju svoje okoline. Pitanje odlučivanja o kulturnim dobrima od nacionalne i internacionalne važnosti uvijek će biti predmet rasprave zbog mnoštva različitih interesa koji su u njega uključeni – vlasnici, lokalne zajednice, političari te posebne lokalne, regionalne, nacionalne i internacionalne interesne skupine. Još nije kreirana politika koja bi pomirila sve ove interese s najboljim pristupom očuvanju povijesnog okoliša.

2. PRIKLADNOST ZA NAMJENU I SIGURNOST

Osim zakonskog okvira za zaštitu kulturnog nasljeđa, povijesne građevine regulirane su i nizom građevinskih zakona, prvenstveno na području prikladnosti za namjenu i sigurnosti³⁹. Kako bi se zadovoljili zakonom propisani sigurnosni uvjeti, a da se ne naruši značaj povijesne građevine, često su potrebna inventivna i po mjeri krojena rješenja, budući da se potrebe starih građevina

³⁹ Martin, B., Wood, C. i McCaig, I. ed. (2013), *Conservation Basics* u ed. English Heritage Practical Building Conservation, English Heritage i Ashgate, London i Surrey, str. 78 – 87

razlikuju od onih novih. Za to je nužno razumjeti koja je namjena zakona, koje su baštinske vrijednosti i značaj građevine te kako funkcioniraju njezina struktura i tkivo. Da bi odluke bile u najboljem interesu za kulturno dobro treba uzeti u obzir niz faktora – učinkovitost mjera za sigurnost, njihov utjecaj na značaj dobra, reverzibilnost mjera, tehničke rizike (npr. negativni utjecaji na tkivo), itd.

GRAĐEVINSKI PROPISI

Zakonom je regulirano da nova gradnja treba zadovoljiti određene sigurnosne zahtjeve i zahtjeve za energetske učinkovitost, ali nije nužno da se postojeće građevine mijenjaju zbog zadovoljavanja tih kriterija. Ovo međutim ne važi u slučaju nadogradnji ili promjene namjene (primjerice kada povijesna stambena zgrada postaje muzej ili hotel) pa se tada stare građevine treba uskladiti sa zakonskim zahtjevima što je često vrlo izazovan zadatak. Propisi navode zahtjeve za optimalno funkcioniranje građevine, ali nisu preskriptivni. Kako bi se propisi adekvatno provodili, britanska vlada objavljuje tzv. Odobrene dokumente (eng. *Approved Documents*) koji daju praktične smjernice za ispunjavanje zahtjeva propisa i to na dva načina:

- općim smjernicama o očekivanoj učinkovitosti materijala i građevinskih radova u skladu sa zahtjevima propisa
- praktičnim primjerima i rješenjima za uobičajene građevinske situacije⁴⁰

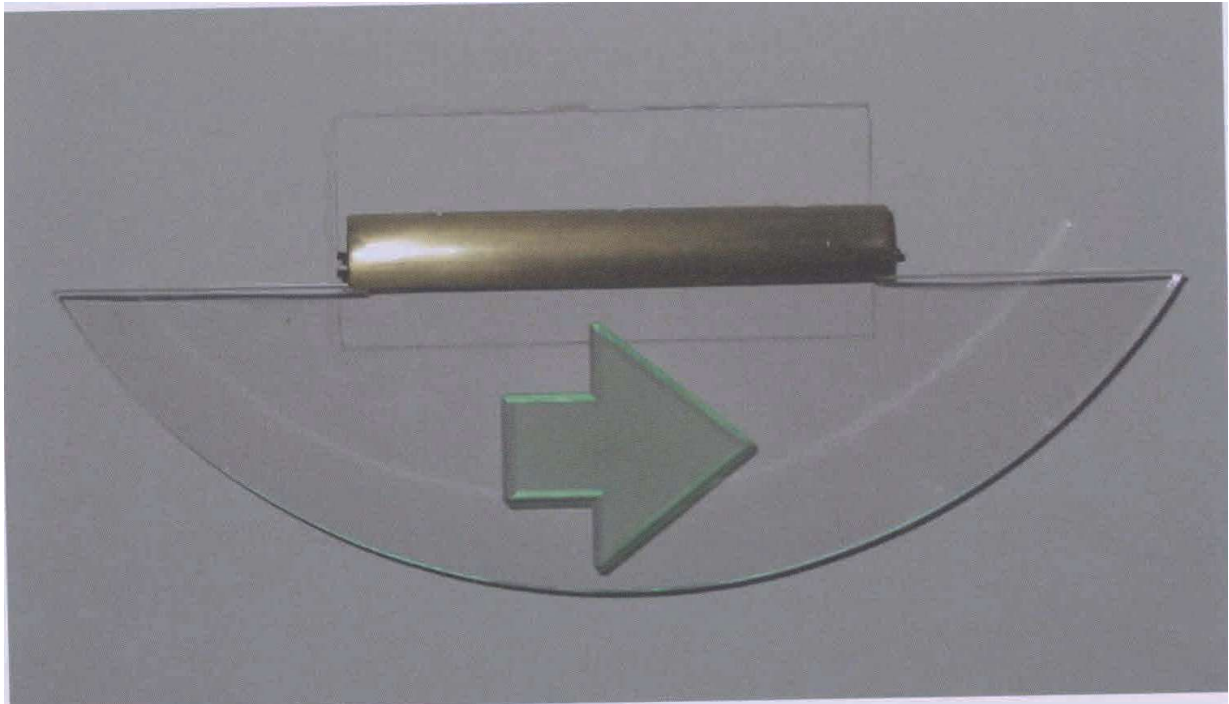
⁴⁰ Službena internetska stranica vlade Ujedinjenog Kraljevstva, Approved Documents (<https://www.gov.uk/government/collections/approved-documents>) (10.4.2017.)

U Odobrenim je dokumentima također prepoznato da povijesne građevine često trebaju alternativne pristupe u zadovoljavanju propisanih uvjeta.

ZAŠTITA OD POŽARA

Jedno od područja na kojem se često traže kreativna i individualna rješenja kako bi se u što manjoj mjeri zadiralo u tkivo povijesne građevine jest zaštita od požara. Odobreni dokument B (zaštita od požara) ističe da je planiranje zaštite od požara temeljeno na procjeni požarnog rizika konkretnog mjesta često idealan pristup za povijesne građevine. On se najčešće oslanja primarno na aktivne mjere zaštite poput automatskog sustava otkrivanja i gašenja požara, suzbijanja požara te evakuacijskih procedura. Pasivne su mjere invazivne te stoga uglavnom nepoželjne kod povijesnih građevina, a sastoje se od korištenja materijala otpornih na vatru te razdjeljivanja građevine na pojedinačne požarne sektore zbog lakšeg suzbijanja požara.

Na slici 11 prikazana je osvijetljena oznaka smjera evakuacije dizajnirana tako da bude što manje nametljiva, a da ipak jasno označuje izlaz.

Slika 11: Oznaka za izlaz (Martin, Wood i McCaig, 2013: 79)

'Metoda procjene učinkovitosti zgrade u slučaju požara' način je organizacije složenog sustava dinamike požara, aktivnih i pasivnih mjera zaštite, vatrogasne intervencije i vremenskog okvira. To znači da tim stručnjaka, uzimajući u obzir sve relevantne faktore, vizualizira kako bi se požar odvijao u određenoj zgradi. Da bi procijenili njezinu učinkovitost u slučaju požara, treba analizirati sljedeće:

- Kako spriječiti požar

Ovdje se radi o osnovnim preventivnim mjerama kao što su uklanjanje potencijalnih izvora požara, izbjegavanje lako zapaljivih materijala te implementiranje procedura za zaštitu od požara

- Širenje plamena i vrućine

Uz pretpostavku da je požar već uzeo maha, analizira se postojeći potencijal zgrade da spriječi njegovo širenje izvan prostorije u kojoj je započeo.

- Dim i toksični plinovi

Analizira se učinkovitost zgrade u održavanju izlaznih putova prohodnima i sigurnima za vrijeme evakuacije.

- Kretanje ljudi

Uspoređuje se vrijeme koje je potrebno ljudima da napuste zgradu s vremenom koje je potrebno izlaznim putovima da postanu opasni.

- Konstrukcija zgrade

Procjenjuje se otpornost konstrukcije kako bi ona zadržala statičku stabilnost u određenom vremenskom razmaku tijekom požara.

'Metoda procjene učinkovitosti zgrade' idealna je za povijesne građevine jer omogućuje nalaženje po mjeri krojenih rješenja na temelju analize rizika. Za provođenje mjera zaštite od požara na ovoj specifičnoj vrsti građevina, potrebna je stručna pomoć inženjera zaštite od požara s iskustvom rada na povijesnim građevinama.

SIGURNOST KONSTRUKCIJE

Odobreni dokument A (konstrukcija) regulira građevinske radove na povijesnim građevinama – podupiranje, novu gradnju i promjene materijala. Gdje prestaje popravak, a počinje nova gradnja ili promjena materijala često je podložno raspravi. Primjerice, obnova jednog krovnog roga

smatra se popravkom, ali ako je potrebno zamijeniti polovicu krovnih rogova to se najčešće smatra građevinskim radovima za koje je nužno ishoditi prethodno odobrenje temeljeno na projektu. Također, u situacijama gdje su zamjenski krovni pokrovi teži od postojećih ili gdje je potrebno krovnu konstrukciju poduprijeti dodatnim elementima poput greda i sljemena, to se smatra promjenom materijala.

ZVUČNA IZOLACIJA

Odobreni dokument E (otpornost na zvuk) navodi da kod povijesnih građevina često nije moguće zadovoljiti zakonske zahtjeve za zvučnu izolaciju bez narušavanja značaja građevine ili povećanja rizika od dugoročnog propadanja njezinog tkiva. U takvim se slučajevima preporuča poboljšanje zvučne izolacije koliko je god moguće bez navedenih negativnih posljedica.

VENTILACIJA

Odobreni dokument F (ventilacija) regulira pitanje ventilacije u povijesnim građevinama, a to se u većini slučajeva odnosi na zamjenu prozora. Ovaj dokument daje smjernice za ugradnju prozora s posebnim ventilacijskim otvorima na vrhu (koji nisu obavezni), te navodi poželjne parametre za brzo prozračivanje. Potrebno je razmotriti cjelokupni sustav za izmjenu zraka u građevini, što uključuje analizu položaja prozora (primjerice, ventilacija će biti učinkovitija ako prostorija ima manje prozore na dva suprotna zida nego jedan veći na jednom zidu, kao i ako prostorija ima ispravan dimnjak).

ŠTEDNJA GORIVA I ENERGIJE

Odobreni dokument L (štednja goriva i energije) daje smjernice za provođenje mjera za energetska učinkovitost. Kao i kod zvučne izolacije, registrirana kulturna dobra ne moraju zadovoljiti zakonske zahtjeve ako bi to značilo narušavanje njihovog značaja ili imalo dugoročne posljedice na izdržljivost tkiva i instalacija.

PRISTUPAČNOST GRAĐEVINA OSOBAMA S INVALIDITETOM

Odobreni dokument M (pristup zgradi i njeno korištenje) također prepoznaje važnost očuvanja posebnih odlika kulturnih dobara te savjetuje poboljšanje pristupačnosti koliko je moguće bez ugrožavanja tkiva i značaja građevine. Trenutno je na snazi Zakon o ravnopravnosti (*Equality Act*) iz 2010. kojim se, između ostalog, regulira osiguravanje pristupačnosti osobama s invaliditetom. To znači uklanjanje fizičkih zapreka, odnosno kada je to neprihvatljivo zbog utjecaja na značaj građevine, nalaženje alternativnih rješenja. English Heritage izdao je smjernice za zadovoljavanje zahtjeva pristupačnosti u povijesnim građevinama.⁴¹

⁴¹ English Heritage (2004), *Easy Access to Historic Buildings*, London: English Heritage. Dostupno i na: www.english-heritage.org.uk/publications/

Slika 12: Dizalo prilagođeno osobama koje koriste invalidska kolica u katedrali u Saint Albansu.
(Martin, Wood i McCaig, 2013: 83)

TOPLINSKA UČINKOVITOST TRADICIONALNIH GRAĐEVINA

Za ugodan boravak u nekoj građevini potrebno je održavati adekvatnu i zdravu klimu, za što je najviše zaslužna vanjska ovojnica zgrade koja regulira protok zraka, svjetla i topline. Većina tradicionalnih građevina sazdana je od propusnih materijala koji slobodno upijaju i otpuštaju vlagu čime se znatno smanjuje rizik od kondenzacije. Usto, zgrade koje imaju više odijeljenih prostorija lakše reguliraju protok zraka i topline. Masivni zidani zidovi i veliki kamini odlični su spremnici topline koji omogućavaju da je zimi u zgradi toplo, a ljeti svježije. Kako bi tradicionalne građevine bile toplinski učinkovite ključno je održavati propusnost tkiva (nažalost, ovo je svojstvo u brojnim slučajevima bilo ugroženo pregradnjama i popravcima neadekvatnim materijalima kao što su cementne žbuke, akrilne boje i vodonepropusni tretmani, što za posljedicu ima ubrzanje procesa propadanja i smanjenje toplinske učinkovitosti).

Kako bi se našla najbolja rješenja za poboljšanje energetske učinkovitosti treba težiti uravnoteženom odnosu između štednje energije i očuvanja građevine. Za to je idealan strateški pristup cjelokupnoj zgradi temeljen na načelima planskog konzerviranja. U tom logičnom procesu potrebno je:

- Razumjeti vrijednosti i značaj kulturnog dobra
- Procijeniti stanje tkiva i instalacija građevine
- Analizirati potrošnju energije i energetske učinkovitost građevine
- Proučiti higrotermalno ponašanje tkiva (njegovu interakciju s vlagom i toplinom)
- Utvrditi zahtjeve i težnje korisnika građevine

- Identificirati prilike za poboljšanje energetske učinkovitosti i održivosti te osmisliti adekvatne mjere
- Procijeniti učinkovitost i financijsku isplativost donesenih mjera, njihov utjecaj na vrijednosti kulturnog dobra te povezane tehničke rizike (npr. povišeni rizik od kondenzacije)
- Provesti optimalnu strategiju
- Nadzirati ishod provedenih mjera

Ovakav pristup omogućuje pronalaženje najboljih, po mjeri krojenih, rješenja za određeno kulturno dobro. Naravno, uvijek je poželjno provesti jeftine i neškodljive mjere prije razmatranja invazivnijih i potencijalno štetnih. Ovaj proces od manje prema više invazivnim postupcima sastoji se od sljedećih koraka:

- osiguravanja kvalitetnog održavanja tkiva i instalacija, a time i njihove optimalne djelotvornosti
- održavanja energetski učinkovitog kućanstva zatvaranjem vrata i prozora, gašenjem svjetala i isključivanjem električnih aparata kada nisu u upotrebi, štednjom vode, i sl.
- neškodljivih promjena poput povećanja učinkovitosti sustava za rasvjetu i grijanje, korištenja teških zastora i toplinskih roleta za očuvanje topline
- kontroliranja propuha, osobito kroz dimnjake, vrata i prozore
- izolacijskih mjera nižeg rizika kao što su izolacija podova i stropova te dvostruka stakla na prozorima
- korištenja obnovljivih izvora energije

- razmatranja skupljih ili rizičnijih mjera poput izolacije zidova tek nakon što su sve iznad navedene mjere istražene ili provedene

English Heritage je izdao i detaljne smjernice za energetska učinkovitost povijesnih građevina⁴² u kojima su iznad izložene mjere pomnije razrađene.

ZAŠTITA NA RADU

Posljednja skupina zakona koja se u nekoj mjeri tiče zaštite kulturnih dobara jesu propisi o zaštiti na radu. Oni pokrivaju pitanja zdravlja, sigurnosti i dobrobiti radnika i primjenjiva su na gotovo sva radna mjesta. U praktičnom smislu zaštita graditeljskog nasljeđa rijetko dolazi u nesuglasje s ovim propisima. Neki zahtjevi koji se tiču vrata, prozora i stubišta mogu imati utjecaja na očuvanje tih elemenata, osobito u situacijama kada je građevina podložna ovim propisima zbog promjene namjene kojom postaje radno mjesto. Ostali propisi koji se tiču zaštite na radu odnose se na opasne materijale poput azbesta i rad na visini.

⁴² English Heritage (2011), *Energy Efficiency and Historic Buildings: Application of Part L of the Building Regulations to Historic and Traditionally Constructed Buildings*, London: English Heritage.

DIREKTIVE I STANDARDI EUROPSKE UNIJE

Iako je Ujedinjeno Kraljevstvo na putu izlaska iz Europske Unije, kao i sve druge države članice, dosad je trebalo zahtjeve direktiva Europske Unije inkorporirati u svoje zakonodavstvo. Direktive Europske Unije zaštite graditeljskog nasljeđa dotiču se samo u područjima općih građevinskih propisa, nabave, standarda materijala te zabrana korištenja nekih tradicionalnih materijala, poput boje koja sadrži bijelo olovo. Radna skupina za direktive EU i kulturno nasljeđe, osnovana 2003., bila je zadužena za razmatranje posljedica direktiva na kulturno nasljeđe s ciljem sprečavanja onih nepovoljnih, po mogućnosti još u fazi nacrtu zakona. Zemlje članice imaju pravo odstupanja od direktiva u svom zakonodavstvu koje se tiče kulturnog nasljeđa. Radna je skupina predložila uvođenje standardne 'klauzule o posebnom razmatranju' o pitanjima kulturnih dobara koja bi zemljama članicama dopuštala više slobode u kreiranju nacionalnih zakona.

PUT PREMA USPOSTAVLJANJU EUROPSKIH STANDARDA

Europski odbor za standardizaciju započeo je 2004. projekt uspostavljanja paneuropskih standarda za zaštitu baštine – *CEN/TC 346 Očuvanje kulturnog nasljeđa (CEN/TC 346 Conservation of Cultural Heritage)*. Cilj projekta jest:

usvojiti jedinstveni zajednički pristup problemima vezanima uz očuvanje kulturnog nasljeđa. Zajednički pristup i korištenje standardizirane metodologije i procedura poticali bi razmjenu informacija, smanjili dupliciranje podataka, te jačali sinergiju između europskih stručnjaka uključenih u konzervatorske aktivnosti. (Martin, Wood i McCaig, 2013: 73)

Projekt CEN trebao bi proizvesti standarde u osam područja, neka od kojih su konzervatorska terminologija, opis materijala i procjena rezultata konzerviranja. U Ujedinjenom Kraljevstvu projekt koordinira Tehnički odbor za konzerviranje institucije British Standard.

Nakon pregleda svih skupina zakona koje se na bilo koji način tiču područja zaštite kulturnih dobara, potrebno je još spomenuti kako je konzervatorskim stručnjacima izuzetno važno uvijek biti u toku s konstantnim promjenama zakonodavstva, a to mogu činiti na više načina. Era interneta im ovdje u svakom slučaju olakšava posao jer se mogu na internetskim stranicama vlade pretplatiti da dobivaju obavijesti o ažuriranju zakona i propisa, a relevantne publikacije mogu pratiti i na stranicama različitih vladinih i nevladinih agencija. Većina službenih publikacija dostupna je za besplatno preuzimanje. Od tradicionalnijih izvora tu su stručni časopisi i skupovi te tečajevi koje organiziraju stručne institucije i sveučilišta.

ZAKLJUČAK

U ovom je radu pregledno sažeta povijest konzervatorske misli u Engleskoj te razvoj relevantnog zakonodavstva. Cilj mu je prikazati primjer jedne dobre i funkcionalne prakse koja počiva na prenošenju prethodnoga znanja i empirijskoga iskustva.

Od prvih konzervatorskih ideja na području Engleske u 16. stoljeću pa do danas, stav prema kulturnim dobrima znatno se promijenio. U ranoj fazi razvoja ove discipline, vrijednom očuvanja smatrana je poglavito prapovijesna i srednjovjekovna baština, a ideje o načinu njezina očuvanju počele su se razvijati iz prepirke između ljubitelja starina kao pobornika načela minimalnog zadiranja u tkivo kulturnog dobra i maksimalnog očuvanja njegove autentičnosti, te arhitekata i crkvenjaka kojima su arhitektonsko oblikovanje i jedinstvo građevine bili na prvom mjestu. S vremenom je proces očuvanja postao sustavniji te su mjesta koja je društvo odlučilo prenijeti sljedećim naraštajima dobila i zakonodavnu zaštitu. Svijest o kulturnom nasljeđu se širila, a registar zaštićenih dobara postajao sve raznovrsniji. Prepoznata je važnost uključivanja mjesta od povijesnog i arhitektonskog značaja u odluke o prostornom planiranju.

Do 21. stoljeća, konzervatorska su se misao i praksa razvile u smjeru promišljanja svakog kulturnog dobra unutar spektra vrijednosti te pronalaženja najboljeg načina da se te vrijednosti očuvaju. Skup svih vrijednosti koje društvo određenom kulturnom dobru u tom trenutku pridaje čini značaj tog dobra. Valorizacija i utvrđivanje značaja polazište su svakog projekta planskog konzerviranja koji uključuje izradu detaljne dokumentacije i pismeno obrazloženje svih odluka

koje moraju biti potkrijepljene dokazima. Interdisciplinarni pristup postao je temelj dobre konzervatorske prakse. S napretkom tehnologije, otvorile su se i nove mogućnosti istraživanja kulturnih dobara pa se tako koriste znanja i metode iz područja arheologije, povijesti umjetnosti, etike, fizike, kemije, biologije i slično.

U Engleskoj je briga za kulturno nasljeđe u nadležnosti Ministarstva kulture, medija i sporta koje je za brigu o nacionalnom registru nepokretne kulturne baštine delegiralo dobrotvorni fond English Heritage, a za aktivnosti registriranja, subvencioniranja, edukacije i slično javno tijelo Historic England. Trenutna je vladina politika zaštite lokalno orijentirana, što znači da za većinu kulturnih dobara odluke donose nadležni konzervatorski uredi i tijela za prostorno planiranje. Kulturna su dobra zakonski regulirana u sklopu zakona o zaštiti kulturnih dobara i građevinskih propisa, a stručna tijela i savjetodavne agencije objavljuju i zakonski neobvezujuće smjernice i primjere dobre prakse. Knjiga na kojoj se ovaj rad temelji dio je edicije stručnih priručnika u izdanju English Heritagea koji su međunarodno prihvaćeni kao referenca stručnjacima iz područja zaštite kulturnih dobara.

Najrecentniji trendovi u konzervatorstvu su uključivanje ekološke, energetske i financijske održivosti u promišljanje zaštite baštine te kreiranje univerzalnih načela i procedura unutar zakonskih okvira.

GLOSAR

ENGLESKI POJAM	HRVATSKI PRIJEVOD
building conservation	konzerviranje građevina
built heritage	graditeljsko nasljeđe
conservation	konzerviranje; očuvanje; zaštita
conservation area	zaštićeno područje
conservation planning	plansko konzerviranje
designated heritage asset	registrirano kulturno dobro
fabric	tkivo (tkivo obuhvaća slojeve, rast i promjene, a u kontekstu povijesnog razvoja, građevine su slojeviti organizmi koji se mijenjaju)
heritage asset	kulturno dobro
heritage values	vrijednosti kulturne baštine ili baštinske vrijednosti
historic environment	povijesni okoliš
listed buildings	registar zaštićenih građevina
place	mjesto
scheduled monuments	popis spomenika
significance	značaj
undesigned ili non-designated heritage asset	neregistrirano kulturno dobro

POPIS LITERATURE:

1. Drury, P. i McPherson, A. (2008), *Conservation Principles, Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, English Heritage, London

2. Martin, B., Wood, C. i McCaig, I. ed. (2013), *Conservation Basics* u ed. English Heritage Practical Building Conservation, English Heritage i Ashgate, London i Surrey

3. Povelja iz Burre (*The Australia ICOMOS Guidelines for the Conservation of Places of Cultural Significance*), 1979. Dostupno na:

http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Burra-Charter_1979.pdf (25.3.2017.)

4. Curry, A., „Here Are the Ancient Sites ISIS Has Damaged and Destroyed“, 1. rujna 2015.

Dostupno na:

<http://news.nationalgeographic.com/2015/09/150901-isis-destruction-looting-ancient-sites-iraq-syria-archaeology/> (7.3.2017.)

5. Krajcar Bronić, I., „Datiranje arheoloških artefakata metodom ¹⁴C“, 12. prosinca 2008., str. 1.

Dostupno na: <https://bib.irb.hr/datoteka/323099.Sisak2008-text.pdf> (24.4.2017.)

6. Definicija dendrokronologije. Dostupno na:

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f1hkXBE%253D (24.4.2017.)

7. Ministarstvo kulture RH, Kulturno-povijesne cjeline. Dostupno na: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=247> (3.3.2017.)

8. UNESCO, Civic Amenities Act 1967, Dio 1, Točka 1. Dostupno na: http://www.unesco.org/culture/natlaws/media/pdf/gb/uk_act_chap69_1967_orof.pdf (3.3.2017.)

9. National Bord of Antiquities, The Faro Convention. Dostupno na: http://www.nba.fi/en/about_us/international_activities/international-cultural-heritage-conventions/the-faro-convention (7.3.2017.)

10. Council of Europe, Chart of signatures and ratifications of Treaty 199. Dostupno na: http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/199/signatures?p_auth=rPUWMiaZ (7.3.2017.)

11. BBC, Q&A: What is a quango?, 14. listopada 2010. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-11405840> (5.3.2017.)

12. English Heritage, Our History. Dostupno na: <http://www.english-heritage.org.uk/about-us/our-history/> (15.3.2017.)

13. Historic England, Services & Skills. Dostupno na: <https://www.historicengland.org.uk/services-skills/> (15.3.2017.)

14. Semple Kerr, J. (2013), *The Conservation Plan*, Australia ICOMOS. Dostupno na:
<http://australia.icomos.org/publications/the-conservation-plan/> (10.3.2017.)
15. Jarzombek, M. *Disguised Visibilities*. U: Bastéa, E. (2004), *Memory and Architecture*, Albuquerque: University of New Mexico Press. Dostupno na:
web.mit.edu/mmj4/www/downloads/disguised_vis.pdf (31.3.2017.)
16. Dundović, B., „Što će biti s hrvatskim dvorcima?“, 29. listopada 2015. Dostupno na:
<http://www.matica.hr/vijenac/565/%C5%A0to%20%C4%87e%20biti%20s%20hrvatskim%20dvorcima%3F/> (27.3.2017.)
17. Historic England, Scheduled Monuments. Dostupno na:
<https://historicengland.org.uk/listing/what-is-designation/scheduled-monuments/> (1.4.2017.)
18. Historic England, Conservation Areas. Dostupno na:
<https://historicengland.org.uk/listing/what-is-designation/local/conservation-areas/> (1.4.2017.)
19. Historic England, Ecclesiastical Exemption from Listed Building Consent. Dostupno na:
<https://historicengland.org.uk/advice/hpg/consent/ecclesiasticalexemptions/> (2.4.2017.)
20. Historic England, Scheduled Monuments. Dostupno na:
<https://historicengland.org.uk/listing/what-is-designation/scheduled-monuments/> (5.4.2017.)

21. BSI, Our History. Dostupno na:

<https://www.bsigroup.com/en-GB/about-bsi/our-history/> (5.4.2017.)

22. Službena internetska stranica vlade Ujedinjenog Kraljevstva, Approved Documents.

Dostupno na:

<https://www.gov.uk/government/collections/approved-documents> (10.4.2017.)

IZVORI SLIKA:

Martin, B., Wood, C. i McCaig, I. ed. (2013), *Conservation Basics* u ed. English Heritage Practical Building Conservation, English Heritage i Ashgate, London i Surrey

Slika 2: „Elm Hill, Norwich“, *Wikipedia*, Wikipedia.org, autor fotografije: Mark Oakden za TourNorfolk, CC BY 2.5. Dostupno na:

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=3896143> (21.3.2017.)

Slika 7: „Coventry Cathedral“, *Wikipedia*, Wikipedia.org, autor fotografije: Andrew Walker, CC BY-SA 3.0. Dostupno na: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=21283982> (30.3.2017.)

Slika 8: „Coventry Cathedral“, *Wikipedia*, Wikipedia.org, autor fotografije: Steve Cadman, CC BY-SA 2.0. Dostupno na: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=4715747> (30.3.2017.)